

KRIZA ODREDA

DOGAĐAJI U FEBRUARU I MARTU 1942. GODINE

Tih dana su stigli kuriri od Jefte Blagojevića. Oni su me obavijestili da su se povezali s jednom četom Zeničkog partizanskog odreda koja se nalazila na Bijeloj Vodi. Bila je to jedinica sastavljena većim dijelom od domaćih ljudi koji su se borili u Romanijskom odredu i odredu »Zvijezda«. Prešli su pod komandom Mihaila Prodanovića i Melente Bošnjaka, radnika iz Zenice, upućeni od strane odreda »Zvijezda« da posluže kao jezgro za formiranje novog zeničkog odreda. Mi smo s tom jedinicom uspostavili bili prvu vezu još početkom januara, ali, usljed neprijateljske operacije »Ozren II« i događaja koji su joj prethodili, ta veza je bila prekinuta. Od Jeftinih kurira saznao sam, zatim, da na planini Zvijezdi postoji takođe partizanski odred, koji je uglavnom orijentisan prema Varešu. Odredom je komandovao Oskar Danon, zvani Jovo, kako su ga od milošte, zbog njegove muzikalnosti i crne kuštrave kose zvali, Jovo Cigo. Komesar je bio Hasan Brkić, zvani Aco. Ni Mišo, ni Jefto nisu do toga časa uspjeli da uspostave vezu s tim odredom i, prema njihovom pričanju, neke veće saradnje s njima nismo mogli u to vrijeme ni očekivati.

Neki drugi izvještaji su govorili da su neprijateljske snage u dolini Krivaje mnogo jače nego što smo mi u prvi čas mislili. Nijemci su hitno pristupili opravci pruge prema Olovu, jer im je trebalo drvo za zavidovičke pilane. I zato smo požurili sa formiranjem 5. bataljona, za čijeg smo komandanta postavili Boška Popića, a za

političkog komesara Veljka Vokića. Miloša Popovića smo povukli u Štab, jer su na njega izvjesni četnički raspoloženi elementi podigli priličnu galamu. Isto tako stvorili smo od 4. čete 3. bataljona dvije nove čete. To smo učinili zato što je prostorija koju je dotad držala ta četa bila suviše velika, a i broj boraca bio se znatno povećao. U Štab odreda smo prenijeli Dušana Stanišića, koji je bio malo prezdravio. Tu je, ležeći u krevetu, kraj telefona, neko vrijeme obavljao dužnost načelnika štaba.

Murat se tih dana sa svojim ljudima nalazio na Omerovoj Vodi. Povremeno smo izmjenjivali kurire i tako se sporazumijevali. Zajednički smo riješili da onu šestoricu kurira s Romanije uputimo na Zvijezdu, a s njima da pošaljemo kurire Miši i Jefti, s tim da Jeftu odmah pozovemo da se sa svojom četom vrati. Isto tako sporazumjeli smo se da sazovemo širi partijski sastanak na kome bi detaljnije pretresli našu tadašnju situaciju. Murat je bio mišljenja da bi najbolje bilo da on ode do Glavnog štaba, da upozna drugove s našim stanjem i da vidi šta se kod njih desilo za vrijeme posljednje neprijateljske akcije. I upravo uoči dana kada je trebalo da se sastanemo — a na taj smo sastanak pozvali sve tada organizovane komuniste sa Ozrena, pa i one sa Trebave — desilo se nešto što je mnogo ubrzalo tok stvari.

Tog jutra sjedio sam u Štabu i pregledao neke izvještaje kad s Podsijelova stigoše neki borci iz 2. i 3. bataljona koji su tamo bili upućeni kao pojačanje i sad su se vraćali u svoje jedinice. Svratili su u Štab da se malo odmore i jedu. U jednom času uđe u sobu naš borac Nikola Orlović, mladić, gimnazista iz Doboja. Bio je zbunjen i uplašen. Kad se uvjerio da smo sami, on mi je ispričao ovo.

Dan ili dva prije toga Nikola je bio u jednoj patroli prema Pašinom Konaku. Na povratku su svratili u Karaoiće da prenoće. Te večeri stigao je u Karačiće i Bogdan Jovičić i svratio nekom svom prijatelju, seoskom trgovcu, koji je, izgleda, slavio krsnu slavu. Tu su pili i jeli, a s njima je bio i borac Marinkove čete, neki Dušan Milinović iz Konopljišta, čovjek grub i poznat zbog svoje nedisciplinovanosti i pokvarenosti. Te noći nago-

vorio je Bogdan Jovičić Dušana Milinovića i još neku dvojicu, koje Nikola Orlović nije poznavao, da pobiju romanijske kurire. Oni su upali u kuću u kojoj su kuriri spavali, pokupili njihovo oružje, a onda ih probudili, odveli u jedan potok, natjerali ih da sami sebi iskopaju raku i tu ih pobili. Nikola me molio da nikom ne kažem da me je on o tome obavijestio, a isto tako da mu dozvolim da ostane stalno uza me.

Ova vijest me je neobično uzбудila. Bilo mi je jasno da su stvari već u tolikoj mjeri dozrele da ćemo se morati uskoro bezobzirno obračunati. Pri tome je bilo važno da se pravilno ocijene snage i da se izabere pravi čas. To je bio razlog više za savjetovanje.

Uskoro je došao Murat zajedno sa svima ljudima njegove jedinice. Na savjetovanju, koje smo održali na Brezicima, ozbiljno smo pretresli situaciju. Složili smo se da bi u tom času bilo isuviše riskantno započeti raščišćavanje i obračunavanje uz pomoć domaćih ljudi, bez obzira na to što su nam većim dijelom ođani i spremni da izvrše naše naredbe. Riješili smo da Murat što prije krene do Glavnog štaba i obavijesti drugove o svemu šta se zbiva kod nas, a istovremeno zatraži od Glavnog štaba da, po mogućnosti, uputi što prije jedan dio brigade koji bi nam pomogao da što brže raščistimo i obračunamo se sa izvjesnim elementima za koje nije bilo sumnje da su nam neprijatelji. Riješili smo takođe da s Muratom krene što više ljudi, koji bi mogli ući u sastav brigade, ali smo se ipak sporazumjeli da sa mnom u Odredu ostane nekoliko uticajnih domaćih ljudi, da mi se nađu pri ruci u slučaju potrebe. Odlučili smo da ostane Ignjat Radojčić, jer smo smatrali da ćemo njegovim prisustvom na odsjeku Pridjel—Lipac izmijeniti i popraviti stanje.

S Muratom su krenuli svi Husinjani, nešto domaćih ljudi sa Ozrena, među kojima i Nikola Orlović, a od istaknutih drugova: Josip Jovanović, braća Bešlagići, Veliko Vokić, Miloš Popović, Nikola Grulović, Miljenko Cvitković, Stevo Vranić, uglavnom veći dio članova Partije s teritorije Ozrenskog odreda.

Napisali smo izvještaj Glavnom štabu i izložili mu našu političku i vojničku situaciju. Smatrao sam za po-

trebno da izložim i svoje mišljenje u vezi s tim. Sjećam se dobro da sam predlagao grupisanje svih naših snaga duž rijeke Bosne i željezničke pruge, jer je to mjesto na kome bi naša vojnička aktivnost bila najefikasnija, a s druge strane, tu bismo najlakše mogli da stvorimo branu daljem četničkom nadiranj u centralnu i zapadnu Bosnu.

Murata i njegovu grupu otpratio sam lično do Pod-sijelova. Odvojili smo jedan vod Vozućana i dali im vodiče sa zadatkom da ih prebace do gostovičkog kraja. Krenuli su u prvi mrak. Još se dobro sjećam kako mi je svaki od njih prilazio da se pozdravi. Čitao sam u njihovim očima nešto što mi nisu htjeli reći, a što je otprilike izgledalo kao da se sa mnom zauvijek oprašta-ju. Kad su već krenuli u mrak prema Borovcima, trčeći se vratio Miljenko Cvitković, zagrlio me i šapnuo imi u šah: »Slušaj, ako dočekaš proljeće, jedi trešnje i ostalo voće s košticama, da bi mogli lakše da ti nađemo grob.« Nasmijali smo se i poljubili, i on je potrčao da stigne kolonu.

Dan-dva poslije odlaska Murata i njegove grupe stiže na Ozren Jefto Blagojević sa svojim ljudima. Od njega smo saznali mnogo novosti, naročito one koje su nas najviše zanimale — o stanju na planinama Zvijezdi i Romaniji. Prema njegovom izvještaju, na Romaniji se još nalazio Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu, sa sjedištem tamo negdje između sela Okruglice i Nišića. Miši i Jefti pošlo je za rukom da uspostave vezu s četom Melente Bošnjaka i da zajedno s njom izvrše napad na Begov Han. Tom prilikom razbili su domobransku posadu, zarobili 116 domobrana, dosta oružja i municije, zapalili stanicu i pilanu i na zarobljenim domobranima iznijeli njihovo oružje i veliku količinu hrane koju su našli u magacinu pilane.¹⁴⁶

¹⁴⁶ U dnevnom izvješću Min. hrv. dom. od 13. februara, stoji: »Po podacima Glavnog stožera domobranstva partizani su prvi put zauzeli Begov Han u noći između 5. i 6. decembra 1941. godine, a drugi put noću 12/13. februara 1942. godine i 13. februara izvršen je napad na željezničku stanicu i selo Begov Han. Posada je bila 120 domobrana, 20 žandara i 10 Njemaca. Imali smo

Rastanak s Muratom i grupom koja je s njime pošla djelovao je prilično nelagodno na drugove komuniste koji su sa mnom ostali. Ni meni samom nije bilo lako. Malo nas je bilo kad smo dizali ustanak, ali sad nam je izgledalo kao da nas je isuviše malo prema onoj masi borbenih i u suštini dobrih, ali neobrađenih ljudi, koji su stajali u prvim linijama Odreda. Mi smo se za te ljude morali boriti protiv bezobzirnog i podmuklog neprijatelja, mnogo opasnijeg nego što je bio onaj koji se nalazio na frontu. Mi smo većinu najborbenijih ljudi tog kraja povelili u borbu i kroz borbu stvorili od njih ozbiljan vojnički faktor, koji je bez kolebanja bio spreman da se bori pod najtežim uslovima. Učili smo te ljude da je u ovom času naročito važno povjerenje i jedinstvenost. Uspjeli smo da u njima probudimo vjeru u konačnu pobjedu. Ali nismo uspjeli da ih u tolikoj mjeri politički uzdignemo da budu spremni da na našu prvu komandu pucaju u svoga dojučerašnjeg susjeda, odnosno u onog koji se s njima do juče rame uz rame borio. Isuviše smo mnogo pažnje posvetili borbi protiv okupatora, i na račun toga zapostavili politički rad i odabiranje i provjeravanje ljudi. Odred je već imao 1 600 pušaka, preko 60 puškomitraljeza, 12 teških mitraljeza, 6 bacača, 1 brdski top, oružja koje je sve, bez izuzetka, bilo oteto od neprijatelja. Bila je to ozbiljna sila u borbi protiv neprijatelja, ali u političkom pogledu mi smo u to vrijeme uspjeli samo dvoje: da većina boraca shvati pravednost naše borbe i da stekne povjerenje u našu Komunističku partiju i Sovjetski Savez, kao našeg najvjernijeg i najsigurnijeg saveznika. Ali dubljeg shvaćanja o svemu tome kod većine njih nije bilo. Većina je imala povjerenje i voljela svoje rukovodioce; kod mnogih to je bilo sve što smo postigli kroz nekoliko mjeseci političkog rada.

30 mrtvih i ranjenih. Ostatak posade je zarobljen. Zarobljeno 3 mitraljeza, 12 puškomitraljeza, municije i ostalog ratnog materijala. Uništena tek popravljena željeznička pruga i 3 propusta.« (Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 7, br. reg. 13/1 i 14/1).

S komunistima koji su sa mnom ostali na terenu sporazumjeli smo se šta da se radi. Ja sam na sebe uzeo obavezu da razgovaram s rukovodiocima i borcima i da ih pripremim na skoru mogućnost sukoba i raščišćavanja situacije u samom Odredu. Isto tako pripremali smo Odred za ove akcije duž cijelog fronta. Na prvom mjestu postavio sam vojnički zadatak da istjeramo neprijatelja iz rejona Petrovog Sela i Kakmuža, jedinih mjesta na kojima je on poslije posljednje svoje operacije uspio da se održi. Pripreme je imao da izvrši Luka Fliker. On mi je, doduše, već bio dostavio dokumenat nađen kod jednog od onih oficira koje su naši ubili u zasjedi kod Petrovog Sela. Tu smo znali tačan raspored snaga i njihov položaj. Luka je imao da to sve provjeri i da me do određenog roka o svemu obavijesti.

Interesantno je bilo i to da se o ubistvu kurira u narodu gotovo nije ništa znalo. Ja sam o tome obavijestio samo najpouzdanije ljude, tako, na primjer, Todora Panica, Bajkanovića, Popića i još neke. Nastojao sam da tačno utvrdim ko je sve učestvovao u tom zločinu. U tom poslu naročito mi je pomogao Bajkanović. Te naše pokušaje izgleda da su nanjušili neki od onih kojih se to ticalo. Jednoga dana obavijestio me je Boško Popić da je Radovan Trifunović sa oko desetak olovskih četnika i dvoje-troje naših, među kojima su bili i oni koje je Bogdan Jovičić pridobio za ubistvo kurira, na svoju ruku krenuo da se probije preko Željave i Konjuha ka olovskom kraju, da su negdje između Banovića i Ribnice nabasali na ustaško-legionarsku zasjedu i da su uspjeli da se probiju samo Radovan Trifunović, Sava Zekić i još dvojica.

Trebavi smo sad posvetili još više pažnje. Tamo je Sojić, samozvani komandant četničkog odreda, okupivši, nešto milom nešto silom, oko 150 ljudi, počeo — po riječima samih seljaka — da hara gore nego ustaše. Pop Savo Božić, koji je od početka bio protiv ustanka, a naročito protiv borbe u tom kraju, napisao mi je pismo u kome me je molio da nekako nagovorim Sojića da se opet vrati na Ozren, a on od svoje strane obećava da će nam organizovati snabdijevanje kako god budemo željeli. Naravno da mi nije ni na kraj pameti bilo da

»

tako nešto učinim. U tom istom pismu pop Savo se neobično pohvalno izražava o onim jedinicama koje su bile pod našom komandom, tj. o ljudima koji su bili u bataljonu Čeliča, Ismeta i Novaka. Riješio sam da pređeni na trebavsku stranu i da malo pobliže ispitam situaciju, a istovremeno da pripremim jednu ozbiljniju patrolu koja bi preko Krnjina hvatala vezu s partizanskim odredima centralne i zapadne Bosne.

*

Nekako odmah po Muratovom odlasku prešao sam s Todorom Panićem, Marinkom Neškovićem i jednom desetinom pratnje na trebavsku stranu. Preveo nas je preko smrznute Sprčće Spasoje Radojčić, zvanj Pajko. Prešli smo negdje između njihovog sela i sela Stanić-Rijeke i još iste noći stigli u Svjetliću, u Štab bataljona, gdje smo zatekli Ismeta Kapetanovića, Đorđa Simića i Nikolu Celića. S njima smo se spustili u selo Kostajnicu, gdje se nalazila jedna naša četa. Tu su nas čekale petore saone s dobrim konjima. Na saone smo potrpali po 5—6 ljudi sa po jednim puškomitraljezom i krenuli brzom vožnjom kroz selo Bušletić prema selu Sjenini, a odatle do sela Paležnice, gdje je bio štab Milana Sojića. On nas je dočekaao na izgled dosta radosno. Izgleda da je znao za pismo koje mi je pisao pop Savo i s kojim su se slagali mnogi kulaci, a i u tom času i mnogi drugi ljudi. Vidjelo se jasno da se Sojić dobro snašao. Kod njega je bilo svega u izobilju. Poslije odlaska od nas obukao se u neko oficirsko odijelo i prilično nakinđurio. Gotovo većina njegovih ljudi imala je na kapama nove četničke kokarde — mrtvačka glava i ukrštene kosti. Kako je bilo kasno, razgovor smo odložili za sutra. Sutradan ujutru skupila se oko nas masa svijeta. Došli su i pop Savo Božić, učitelj Borota, pop Dimitrije Stefanović i još neki.

Gotovo u isti čas obavijestio me je jedan od naših ljudi kako je neko pustio glas da sam ja naredio da se ubije Stevan Botić. Prema toj vijesti, to je bilo već izvršeno i on je negdje zakopan, samo ničeo o tome ne zna ništa. Narod je tražio da govorim. Održao sam govor u kome sam istakao potrebu borbenog jedinstva svih koji se ne mire sa okupatorom i žele slobodu svom narodu. Govorio sam o onim podmuklim silama koje

nastoje da u interesu okupatora razbiju to jedinstvo; nastojao sam da ljudima objasnim novu situaciju u Srbiji, a o kojoj su kružile razne glasine puštene iz četničkih redova; govorio sam im i o politici Komunističke partije koja je u tom momentu postavila sebi za cilj bezobzirnu borbu za slobodu svog naroda. Sve su to bila pitanja koja su taj svijet interesovala. Upozorio sam ih na izdaju četničkih elemenata koji su pod rukovodstvom oficira počeli otvorenu saradnju sa okupatorom i ustašama. To im je izgledalo manje shvatljivo, ali mi se na kraju učinilo da utisak koji sam postigao nije bio loš.

Zatim smo u jednoj seoskoj kući razgovarali u užem krugu. Tu je pop Savo Božić prilično otvoreno pokazao svoje nezadovoljstvo prema Sojiću. Nastojao je da i njega i mene uvjeri da Sojić treba da ide iz tog kraja na Ozren. Sojić je opet otvoreno počeo da prijeti popu Savi i nekim gazdama. Mene i Todora Panića je uvjeravao da će on nas uvijek slušati, samo on treba i dalje da ostane u svome kraju. Meni je, međutim, bilo jasno da sa Sojićem ne može biti nikakve saradnje. Važno mi je bilo da kod naroda toga kraja stav i djelovanje Ozrenskog partizanskog odreda budu pozitivno ocijenjeni, i da našem Odredu obezbijedimo dalju i jaču podršku naroda bogatog trebavskog kraja, a naročito da obezbijedimo mogućnost borbe i djelovanja naša dva mala novoformirana bataljona, na koje smo u tom času mnogo računali i koji su imali da nam vojnički mnogo pomognu. Nama je važno bilo da nam trebavski kraj omogućí da prebacimo onih desetak vagona hrane koje je narod skupio i stavio na raspolaganje Odredu. Zato sam nastojao da temu razgovora svedem uglavnom na ova pitanja.

Za vrijeme toga našeg razgovora pop Savo se u dva-tri maha navraćao na pitanje Stevana Botića. Očevidno je i on nešto znao o onoj glasini za koju sam jutros čuo. Istupio sam otvoreno i rekao da mi je poznato šta se o tom priča. Rekao sam im da je to najobičnije podmetanje kome je cilj da nas, partizane, okalja pred narodom. Stevan Botić je uoči same ofanzive saznao za nju i zajedno s nekoliko zabušanata pobjegao

za Račićem. A glasine o njegovom ubistvu šire upravo oni koji znaju gdje je Botić sklonio svoja leđa.

Bučna je to bila konferencija. Špekulisanje popa Save i onih nekoliko inteligenata oko njega, s jedne, i prostota seoskog kokošara Milana Sojića, s druge strane* išli su za tim da me pridobiju za posrednika, svaki u svoju korist. Pop Savo i kulaci koji su ga podržavali mislili su samo o tome kako bi sa što manje žrtava očuvali nekadašnje pozicije i sa što manje potresa pre-spavali okupaciju i ustaški teror. U tome smo im smetali s jedne strane mi, partizani, koji smo doduše bili malo dalje, a s druge strane Sojić, koji im je samozvano došao u sela, proglasio se nekim vođom i koji je u stanju svojim postupcima — naročito kad mu se družina napije — da im zagorca život i poremeti sve planove i nastojanja.

Odahnuo sam kada sam izašao među narod. Tu sam ponovo osjetio svu onu iskrenost poštenog trebavskog svijeta, koji je u nama gledao svoju istinsku zaštitu i uzdanicu.

Istu noć vratili smo se do Nikole ćelića. Tu, u Štabu bataljona, ostali smo dan-dva. Razgovarali smo s Ismetom, Đorđem Simićem, Novakom i Nikolom ćelićem o njihovom daljem držanju. Sporazumjeli smo se u pogledu uspostavljanja još čvršćih veza između nas i njih. Sporazumjeli smo se i o njihovom daljem držanju prema Sojiću: da se s njim ne upuštaju ni u kakve poslove, da prate njegov rad i da vode računa da im ne podvali. A ako bi neprijatelj napao trebavski kraj, imaju da ga dočekaju i prihvate borbu. Obećao sam im da ćemo im prebaciti s Ozrena još neku jedinicu kao pomoć. Naročito smo im skrenuli pažnju da učine sve da se što više hrane prebaci na ozrensku stranu, kako bismo koliko-toliko skinuli s dnevnog reda glad, koja je naročito zahvatila gornja sela. A onda sam s Todorom Panićem preko sela Gavrića sišao na Spreču, na kojoj je led već počeo da puca, pa nas je Pajko svojim čamčićem prebacio između santi na drugu obalu.

Do kraja februara nekih značajnijih akcija nije bilo. Ismet je, doduše, na trebavskoj strani prokrstaro cio

kraj između Gradačca, Gračanice i Modriče, prikupio nešto ljudi i rastjerao dvije-tri neprijateljske patrole.

Prebacivanje hrane s trebavskog kraja išlo je prilično teško. Nezgoda je bila u tom što se hrana mogla prenositi samo na leđima, i to preko pruge kojom su često patrolirali oklopni vozovi, a zatim preko Spreče i puta na kome su se takođe mogle očekivati neprijateljske zasljede. Sve je to Pajko Radojčić morao da prevozi svojim malim čamcem, a pored toga svaki takav »transport« morali smo obezbjeđivati jačim bočnim zasjedama. Na taj posao odredili smo znatan broj izbjeglica iz vozučkog kraja, ali ono što su oni uspijevali da prenesu nije bilo ni blizu dovoljno.

Iz izvještaja koje su mi slali Ismet i Đorđe Simić saznao sam da su se drugarice Beba i Soka Veselić, koje su jedine uspjele da se spasu prilikom provale dobojske partijske organizacije, prebacile na Trebavu.

Već duže vremena pripremali smo se da preduzmemo nešto organizovanije radi povezivanja s partizanskim snagama srednje Bosne. Osim nekoliko izmijenjenih pisama sa Blatničkom četom, za koju sam u posljednje vrijeme dobio neke neodređene vijesti da se priključila četnicima, nikakav drugi kontakt nismo uspjeli da uspostavimo, iako smo sve moguće pokušavali preko naše obavještajne službe i partijske organizacije u Doboju. Nova situacija i nemir koji su unosili pročetnički zagađivači tjerali su nas da tražimo veze svuda, pa i na toj strani. Prema udaljenoj povremenoj artiljerijskoj paljbi moglo se pretpostaviti da se negdje oko Krnjina neko bori. Riješio sam da u tom pravcu uputim Đorđa Simića i Peru Bosića s jednom desetinom, da se prebace preko rijeke Bosne prema Krnjinu i pokušaju uhvatiti vezu s nekim tamošnjim odredom.

Pred kraj februara stigao je kurir Glavnog štaba, sarajevski student Branko Šurbat Bane. Donio je prilično pošte, a pored ostalog uputstvo i materijal o organizovanju narodnooslobodilačkih dobrovoljačkih jedinica. Od njega sam saznao da se Murat uputio ka Vrhovnom štabu, ali ništa detaljnije nije umio da mi kaže. Od njega sam saznao i da ustanak na Romaniji i u istočnoj Bosni preživljava tešku krizu.

Pred sam kraj februara javio mi je Ismet Kapétanović da je na teritoriju njihovog bataljona izašla iz sela Tarevaca, iz neposredne blizine Modriče, grupa Muslimana koji su još od ranije bili obuhvaćeni partijsko-političkim radom i pomagali naš pokret materijalno. Sa njima je, do svog odlaska u Majevički NOP odred održavao tijesnu vezu dr Mustafa Mujbegović, koga sam poznavao još iz školskih klupa. Još kao srednjoškolac postao je komunista.

Gotovo u isto vrijeme kad sam dobio taj izvještaj, saznao sam vijesti koje su me mnogo dirnule. One su nagovještavale dalje zaoštavanje stvari u najskorijem vremenu.

Bilo je to 28. februara ili 1. marta. Sjedio sam u Štabu kad mi se telefonom javio Ignjat Radojčić. Zapitao me je da li su stigli njegovi kuriri koji vode jednog čovjeka. Odgovorio sam mu da nisu. Nešto docnije stigli su lipački kuriri. Za njima je, naporno i spotičući se, išao čovjek obučen u majevičko seljačko odijelo, sa ovčijom šubarom na glavi, u gumenim opancima koji su se bili skoro raspali. Lice mu je bilo zaraslo u bradu. Kad mi je prišao bliže, učinilo mi se kao da se čudi što ga ne poznajem. I, zaista, nisam ga poznao sve dok mi nije rekao ko je. Bio je to Franjo Erljević, štamparski radnik iz Tuzle, čovjek koga sam ranije dobro poznavao i koga sam prije ustanka sretao na sastancima u okolini Tuzle. Tražio je da odmah razgovaramo nasamo. Govorio je nervozno i davao utisak krajnje iscrpljenog čovjeka.

Naredio sam da nas ostave same. Tada mi je on ispričao tragediju Štaba Majevičkog odreda. Mada su u štabu bili na vrijeme upozoreni da im četnici nešto spremaju, drugovi Ivan Marković Irac i Fadih Jahić Španac nisu na to, izgleda, obraćali mnogo pažnje. Dva-desetog februara četnici su ih iznenada napali u selu Vukosavcima, u kući u kojoj je bio smješten štab. Tom prilikom pobili su gotovo sve koji su se zatekli u štabu.

O toj tragediji mi smo već nešto znali jer smo koji dan ranije preko Tuzle i Lukavca dobili pisamce, koje je prenijela neka drugarica, to je bila informacija o

četničkom napadu na štab Majevičkog NOP odreda i pogibiji većeg broja naših rukovodećih drugova. I dok smo očekivali nove potpunije vijesti, stigao je drug Franjo da nas iz prve ruke obavijesti šta se zaista dogodilo u to teško vrijeme na Majevidi.

Naši su odmah prikupili partizanske snage i istovremeno uputili Franju Erljevića s trojicom drugova da se što prije prebace do nas i zatraže pomoć. Međutim, Franjo je putovao cijelu nedjelju dana i putem upadao iz zasjede u zasjedu. Bile su to uglavnom ustaške zasjede. U tom probijanju poginula su mu sva tri pratioca, i on je jedini stigao do Trebave, gdje su ga prihvatili naši, prebacili Ignjatu Radojčiću, a odatle meni.

Smjestio sam ga u kuću Luke Lazarevića da se dobro odmori i okrijepi. Drugoga dana mogli smo već mirnije da razgovaramo. Ni on sam nije više bio uvjeren da su se naši na Majevidi mogli tako dugo održati, da bi im naša pomoć mogla još na vrijeme stići.

Sporazumjeli smo se da na Majevidu uputim jednu manju patrolu da vidi šta se tamo zbilo i, ukoliko ona uspije da dođe do naših, da ih pozove da se prebace nama. Razmišljao sam koga da pošaljem. Riješio sam da zovem Vesu Radojčića, Ignjatova rođaka, inače bivšeg radnika na bušotinama nafte, okretnog i sposobnog čovjeka, dobrog komunistu, koji je Ismetu i Ignjatu pomagao u svim njihovim poslovima. Kad sam mu izložio šta se od njega traži, predložio mi je da s njim krene i Šefko Avdić, Musliman iz Tarevaca, koji se, još prije one pomenute grupe tarevačkih drugova, prebacio nama i već učestvovao u nekim akcijama sa Ismetom Kapetanovićem. Izbor je bio dobar. Trebalo je, naime, proći kroz bosanska sela u kojima žive Srbi i Muslimani. Krenuli su odjeveni u seljačka odijela, naoružani samo pištoljima i bombama. Sporazumjeli smo se da se na putu ne zadrže više od nedjelju dana; ukoliko bi tamo zatekli četnike, a ne naše, Veso je trebalo da se predstavi kao seljak s Ozrena i da svoj dolazak prikaže tako kao da sam ga ja poslao da vidi šta je s mojom porodicom, jer su u tom kraju živjeli roditelji moje žene.

Početkom marta držao sam savjetovanje s komandnim kadrom Odreda. Trebalo je riješiti nekoliko pitanja

organizzazione prirode, zatim postaviti pred Odred nove zadatke, među kojima na prvom mjestu protjerivanje domobranskih posada koje su još bile zaostale na području Kakmuža i Petrovog Sela; i, najzad, trebalo je prodiskutovati i pripremiti novu veću akciju na prugu i vozove. U dva-tri maha pokušao je Cvijetin Todić da diskusiju okrene na neku svoju temu, ali kad je vidio da je potpuno usamljen, ućutao je. Nije ga pomogao apsolutno niko. Čak i Bogdan Jovičić se u tom času energično zalagao za akciju i podržavao sve što sam ja predlagao. Ne znam šta je Bogdan u tom času mislio, ali je bilo sigurno da je većina komandnog kadra bila čvrsto i iskreno uz Štab odreda.

Upravo u času kad sam završavao zasjedanje, stiže Đorđe Simić, koji se vratio sa svoga zadatka. Čim se prebacio u Lipac, čuo je o savjetovanju i požurio da nas obavijesti o svome uspjehu. Svi su željeli da ga čuju. Ispričao nam je kako se kod sela Rudanke prebacio prema selu Bukovici i negdje na Krnjinu pronašao prvu jedinicu jednog od četiri krajiška partizanska odreda. Sa Đorđem su stigla i dva kurira, jedan iz Glavnog štaba Hrvatske, a drugi od Đure Pucara i krajiških odreda. Kurir Glavnog štaba Hrvatske bio je Dušan Pekić,¹⁴⁷ a krajiški kurir je bio Ljuban Škondrić, s Kozare.¹⁴⁸

Đorđe Simić nam je pričao o svom boravku na Krnjinu, a Dušan Pekić o akcijama partizanskih odreda Hrvatske, o onome što se dešavalo u Lici, Kordunu i Baniji. Svi prisutni su ga okružili i slušali s iskrenim oduševljenjem, postavljajući mu stalno pitanja i upadajući mu u riječ. Ljudi su se radovali kad su čuli da se borbe vode ne samo u Hrvatskoj nego i u Sloveniji i da od Krnjina čovjek može da ide slobodnom teritorijom čak do Hrvatskog primorja. Izvještaj i izlaganja Đorđa Simića i dvojice kurira pozitivno su djelovali na ljude, a za me je to bila nova nada i ohrabrenje da će uskoro doći vrijeme koje će nam omogućiti da raščistimo sa svim onim što nas je pokušavalo da omete na našem putu ka pobjedi.

¹⁴⁷ Danas pukovnik JNA, narodni heroj.

¹⁴⁸ Danas pukovnik JNA, narodni heroj.

Tu noć sam nasamo razgovarao sa Đorđem i s kuririma. U četiri oka oni su mi iznijeli probleme koji su kod njih takođe počeli da se pojavljuju. Vidjelo se da i oni imaju slične nepravilnosti, mada zasad u mnogo manjoj mjeri. Krajiški kurir mi reče da je pred njegov polazak došlo do sukoba s četnicima i da je tom prilikom ranjen u glavu dr Mladen Stojanović. Mladen i ja smo bili veoma bliski rođaci. Radovao sam se i bio ponosan što smo se našli u istoj partiji i na istom frontu borbe. Brinula me vijest o njegovu ranjavanju, nisam tad ni slutio kakav ga kraj čeka.

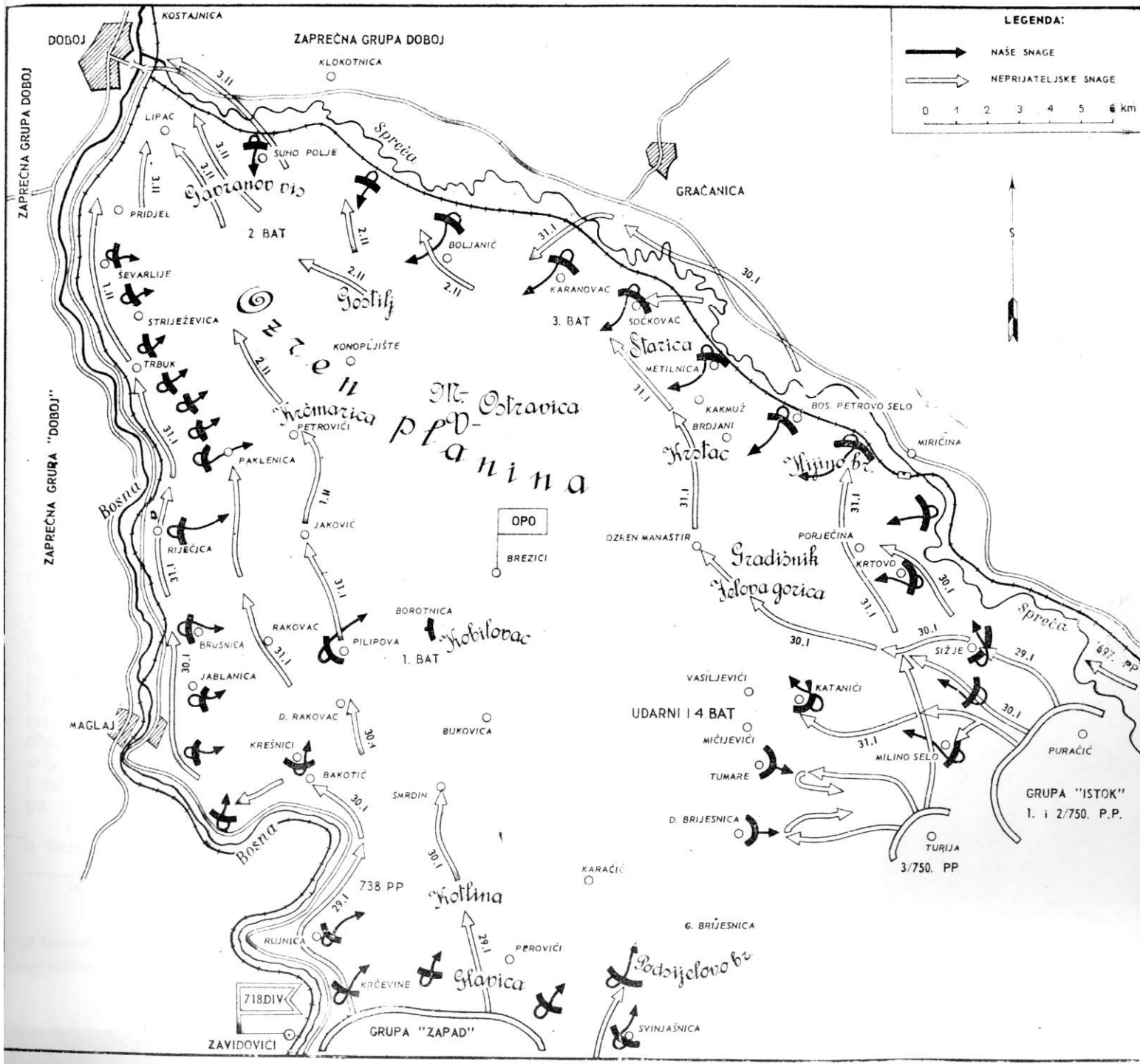
Kuririma se žurilo da produže put. Ipak su pristali da se dan-dva odmore, dok ne stigne i Veso Radojčić, kako bih i ja za Glavni štab mogao pripremiti što potpuniji izvještaj koji je, kako smo se već ranije bili dogovorili, imao da prenese Franjo Erlejić.

Đorđe me je obavijestio da su krajiški odredi povelili žestoku borbu protiv četnika i četničkih elemenata koji su pokušavali i kod njih da rovale i cijepaju ustaničke redove, te da su već izvjesne četničke glavešine likvidirali. On se sporazumio s drugovima s Krnjina o daljem održavanju veze i utvrdio šifre. S njim je došao i jedan njihov kurir, sa zadatkom da ostane kod nas za slučaj potrebe.

Dušan Pekić je nosio poštu za Vrhovni štab, a Ljuban Škondrić za Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu. Pripremao sam patrolu koja će ih prebaciti preko Krivaje do naše najbliže jedinice ili do odreda »Zvijezde«. Franjo Erlejić je imao da ponese našu poštu, ali i da usmeno izloži cijelu situaciju na Majevici i kod nas. Pošto me je Đorđe Simić obavijestio da izvjesni Sojićevi ljudi agituju protiv onih tarevačkih Muslimana koji su prešli nama, govoreći da su ustaške uhode koje su među nas ubačene, a kako sam tačno pretpostavio da će to i na Ozrenu dati povoda sličnim pričama, sporazumjeli smo se da i njih, čim se Veso vrati, pozovem i priključim toj patroli, s tim da ih prebacim Muratu, te da i oni uđu u sastav onog našeg proleterskog bataljona.

U međuvremenu nismo mirovali. Tih dana smo naročito pojačali aktivnost na prugama i skoro svaki dan napadali vozove. U jednom neprijateljskom dokumentu

NEPRIJATELJSKA OPERACIJA „OZREN-NAPREDOVANJE NEMAČKIH SNAGA DO 4.11.1942.

kaže se da je zbog stalnog otvaranja vatre na vozove »od 4. o.mj. obustavljen putnički promet na pruzi Doboj—Tuzla«, a 7. marta Glavni štab traži od 2. domobranskog korpusa: »Izvjestite najžurnije: a) šta je kod sela Lipac, gdje pobunjenici navodno vrše neprekidne napade; i b) šta je preduzela 4. divizija protiv tih napadaja, pošto raspolaže sa dovoljnim snagama za razbijanje istih...«¹⁴⁹

Pripremali smo se užurbano za čišćenje terena na Krstaču, Lužanima i Brđanima. O neprijatelju koji je držao pomenute položaje imali smo dovoljno podataka, koje je prikupio Luka Fliker. Stanje je bilo sljedeće: neprijatelj je bio utvrdio Krstac (između sela Kakmuža i Brđana), zaseoke Periće i Lužane (Petrovo Selo) i položaj Maksimovića brdo — Vasiljevića brdo. Te položaje držale su četiri neprijateljske čete, od kojih su tri bile na Samom položaju, a jedna u rezervi. Položaji su bili utvrđeni rovovima i bunkerima od drveta i zemlje, sa preprekama od bodljikave žice.

Za napad smo izabrali noć 8/9. marta. U napadu su imale da sudjeluju jedinice 3. i 4. bataljona. Plan napada izradio sam ja i lično sam rukovodio operacijama. Želio sam da po svaku cijenu uspijemo, jer je od toga zavisilo mnogo. Neprijateljski položaji odsjekli su nas od gotovo najbogatijeg i najplodnijeg kraja. U pozadini neprijateljevoj ostalo je dosta žena i djece, preko kojih je on pokušavao da djeluje na njihove muževe i očeve koji su izbjegli nama. Neprijatelj je nudio primamljive uslove za mirenje i već je našao puta da te svoje prijedloge doturi u našu pozadinu. Sad je snijeg bio toliko opao da se preko njega moglo lakše kretati, i mi nismo smjeli više čekati. Napad smo predvidjeli iz tri pravca: od sela Sižja preko sela Porječine na Lužane, obuhvatajući neprijatelja desnim krilom sa pruge; od sela G. Brđana prema položajima na Ilićima i Perićima; i od Sjenokosića (k. 471) prema Krstaču, obuhvatajući ga lijevim krilom od Haluga ka selu Potočanima.

Osmog marta naveče stigao sam s Todorom Panićem u šumarsku kuću ispod Presjeke (Kakmuž), gdje je tre-

¹⁴⁹ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 8, br. reg. 5/1-2 i 7/1-2.

balo da bude komandno mjesto. Todor Panić je komandovao jedinicama 3. bataljona, a Bogdan Jovičić jedinicama 4. bataljona. Početak napada određen je za 5 sati izjutra, ali smo zbog snijega i magle malo zadocnili. Glavni i početni udarac počeo je prema Krstaču, koji je bio najdominantnija tačka neprijateljeva. Naši su uspjeli da se neopaženi privuku do pod same bodljikave žice. Između boraca naoružanih puškama i mitraljezima išli su borci sa sjekirama i daskama, čiji je zadatak bio da omoguće prolaz kroz bodljikave žice. Udarac je bio strahovit. Neprijatelj je bio pokrenut već prvog momenta. Iako su mu položaji bili obezbijeđeni nizom rovova po dubini, nije bio u stanju da nas zadrži. U 7 sati svi su naši stari položaji bili očišćeni i borba se vodila na nasipu pruge kod željezničke stanice Bosansko Petrovo Selo.

Neprijatelj je imao oko 50 mrtvih, a oko 80 ih je zarobljeno. Radi obezbjeđenja napada, istovremeno je minirana pruga prema Doboju i prema Miričini. Ignjat Radojčić je imao zadatak da po svaku cijenu spriječi dolazak oklopnog voza i pojačanja koje je najprije moglo stići iz Doboja. On je toga dana izvršio jedno od najuspjelijih miniranja oklopnog voza. Naši su duž pruge napali sve vozove koji su se u tom času na njoj nalazili. Tom akcijom definitivno je očišćena odredska teritorija i naše su granice bile tačno onakve kakve su bile prije operacije »Ozren II«. Stari borbeni duh zavladao je opet Odredom i akcije su se opet nizale iz dana u dan.

O ovom našem napadu u dnevnom izvješću Min. hrv. dom. od 8. marta, Štab 2. domobranskog korpusa javlja:

»Jučer u 4 sata napadnuta je pruga Doboj — Tuzla na 12 kilometara od Doboja, kao i sela Suho Polje, Boljanići i Bosansko Petrovo Selo. Između Suhog Polja i Boljanića napadnut je i zapaljen teretni vlak. Upućeni oklopni vlak naišao je ispred Suhog Polja na minu i tom prilikom uništen stroj i jedan oklopni vagon. Od posade trojica su poginula, a osam ih je ranjeno. Preostala posada primila je borbu i konačno uz pomoć drugog oklopnog vlaka odbila napadača. Radi se na raščišćavanju pruge.«¹⁵⁰

¹⁵⁰ Isto, br. reg. 9/1-2.

Naš uspjeh toga dana bio je utoliko veći što smo imali svega dva-tri ranjena. Među njima je bio i Marinko Nešković. Njemu je metak prošao kroz lijevu ruku. Zarobljene domobrane smo na brzinu saslušali i pustili prema Karanovcu. Još istog dana krenuo sam za Brezike.

Sutradan poslije ove borbe, dok sam sjedio u Štabu, javio mi se telefonom Đorđe Simić i izvijestio me da dolazi sa grupom tarevačkih Muslimana koji su prije nekoliko dana izašli na Trebavu. On me je upozorio da je Ignjat Radojčić saznao kako su neki Striježevljani prijetili da ih neće pustiti da prođu nama na Ozren. Pozvao sam odmah Striježevicu. Na telefonu se javio Đoko Lazukić, čovjek za koga sam znao da je tijesno vezan s Cvijetinom Todićem. Rekao sam mu šta sam čuo i prijetio da se ne šale da ma šta učine toj grupi, a ukoliko joj se nešto desi, da ću smatrati odgovornim Cvijetina i njega. Odmah poslije toga poručio sam Đorđu Simiću da krene na Brezike sa drugovima iz Tarevaca, i da mu Ignjat Radojčić dadne nešto pratnje. Došli su poslije podne. U grupi Tarevljana došli su nam: Mehmed Mujbegović, Ferid Širbegović, Muharem Spahić, Avdo Mujbegović, Edhem Mujbegović, Jusuf Bungur, Teufik Sarić, Hasan Mešan, te Hamid Mazalović, učitelj, i Mehmedalija Tufekdžić iz Gradačca.¹³¹ Bila je to grupa komunista i simpatizera, koja zbog svoje aktivnosti nije mogla da ostane u svom kraju.

Tih dana smo imali novih većih borbi. Ustaše i domobrani su pokušali da jačim snagama od Petrovog Sela i Kakmuža vrate izgubljene položaje, i u jednom času su bili uspjeli da izbiju na Krstac, ali su protivnapadom odbijeni. Borbe su vođene i na drugim položajima.

Tih dana su se vratili Veso Radojčić i Šefko Avdić sa svog zadatka. Veso mi je opširno pričao šta je sve vidio i doživio tom prilikom. On je s mojim pismom i preporukom popa Dimitrija Stefanovića krenuo preko Srnica za Jablanicu i tu natrapao na Bogdana Marka-

¹³¹ Od njih su u kasnijim borbama pali: Šefko Avdić 1943, Muharem Spahić 1942, Jusuf Bungur 1942, Teufik Sarić 1943. i Hasan Mešan 1942.

novića i njegove četnike. Kako su se ovome on i Šefko učinili sumnjivim, malo je trebalo da izgube glavu. Ipak, zahvaljujući Vesinoj okretnosti, Markanović je povjerovao da su njih dva zaista seljaci koji su krenuli da se obavijeste o mojoj porodici i sam ih je poveo dalje prema Tobutu, gdje se u to vrijeme nalazio četnički štab.

Još putem Veso je saznao o onoj borbi oko Štaba Majevičkog partizanskog odreda u selu Vukosavcima, i o borbi između partizanskih i četničkih snaga do koje je došlo poslije toga događaja. Tom prilikom, poslije krvave borbe i velikih žrtava i s jedne i s druge strane, partizani su na kraju bili prisiljeni da napuste Majevicu i da se povuku prema Šekovićima.

U Tobutu četnici su slavili svoj krvavi pir. Tu su se pored vojvode Radivoja Kerovića i kapetana Leke Darajanovića okupile još neke četničke glavešine, među kojima i kapetan Momčilović, kapetan Čuković i drugi. Veso je tu saznao još više pojedinosti o povlačenju naših s Majevice. Saznao je da četnici organizuju i vrše velike hajke, hvatajući i ubijajući pojedine partizane koji su zaostali; saznao je o »podvizima« nekih četnika-dželata koji su se ponosili svojim poslom, o kome su četnici sa uživanjem pričali — kako umiju satima da mrcvare i muče naše drugove dok ih konačno ne likvidiraju. Ali je Veso tom prilikom uspio da sazna još nešto. On je utvrdio izvjesne pojedinosti koje su govorile o jednoj široko razgranatoj mreži priprema koje su četnici u posljednje vrijeme preduzeli radi likvidacije naših rukovodilaca u raznim krajevima Bosne; utvrdio je da su majevički četnici već otpočeli neke razgovore s njemačkim i ustaškim vlastima o zaključivanju nekakvog primirja i o saradnji u borbi protiv partizana.

Veso je tom prilikom prošao kroz nekoliko teških kriza. I zbilja, trebalo je živaca i snalažljivosti da se iz njih izvuče. Svaka pijana četnička šuša smatrala je za potrebno da ga sasluša s pištoljem uperenim u čelo, da mu prijeti i drži pridiku, i sva je sreća bila da je tih dana došlo do nekakve gužve između majevičkih četnika i muslimanske legije iz Teočaka. Čarke koje

su tom prilikom počele zaokupile su četnike u tolikoj mjeri da su Veso i Šefko mogli neopaženo da se izvuku i srećno stignu na Ozren.

Nismo imali više šta da čekamo. Pekiću i Škondriću, kuririma iz Hrvatske i Krajine, takođe se žurilo. Napisao sam izvještaj Glavnom štabu i predao ga Franji Erljeviću. On se i sam upoznao sa svima pojedinostima koje je Glavnom štabu trebalo podijeliti uz izvještaj. S njima smo uputili i grupu tarevačkih Muslimana, smatrajući da je pravilnije da ih priključimo Muratovoj jedinici.

Otpratio sam ih do Podsijelova, naredio Jefti Blagojeviću da sastavi jaču patrolu i lično ih prebaci u zenički kraj i tamo udesi da dm zenička jedinica Melente Bošnjaka obezbijedi dalje prebacivanje do Glavnog štaba.

Pored raznih akcija koje smo vršili duž pruge, u toku marta smo preduzeli mjere da obnovimo obavještajnu mrežu, što nam je uglavnom i uspjelo. Petar Đurić, komandir 1. čete i zamjenik komandanta 2. bataljona, koji je držao položaje pod Bajića brdom, uspio je da se poveže s jednim domobranskim oficirom, mobilisanim učiteljem, koji nam je učinio dosta usluga. Preko njega i jednog domobranskog narednika dobijali smo, pored važnijih obavještenja, s vremena na vrijeme i po neki sanduk municije. Taj oficir nam je ponudio da nam preko svoga druga, takođe rezervnog oficira, organizuje i pripremi predaju jednog oklopnog voza. Rad na ovom poslu povjerio sam Simi Lukiću.

U toku marta prelazio sam dvaput u trebavski kraj. Prebacivanje hrane je bilo i dalje naša najveća glavobolja, jer je taj posao išao vrlo teško. Naša baza u Suhom Polju, kojom je rukovodio Simo Lukić, ležala je nezgodno, i od nje se ta hrana nije mogla nikako prebacivati saonama ili volovskim kolima, nego jedino konjima ili na leđima ljudi. Jednoga dana saznao sam da neki seljak iz Bukovice priča po Brezicima kako ga je Simo Lukić — kad mu je došao da traži hrane — pitao da li je komunista, pa kad mu je on odgovorio da nije, Simo ga je istjerao i nije mu dao hrane. Znao sam da se radi o nekoj intrigi. Naredio sam da dovedu tog se-

ljaka i u isto vrijeme zovnuo telefonom Simu Lukića. Pitao sam ga da li mu je dolazio taj i taj seljak, na što mi je Simo, koji je imao prilično uredno knjigovodstvo, odgovorio da je zaista, zajedno sa ženom, dolazio i da je obadvoma dao po 15 kg kukuruza. Kad sam ga, zatim, upitao da li je bilo nekog razgovora o komunizmu, on me nije razumio, ali kad sam mu objasnio o čemu se radi, odbio je sa gnušanjem. Pritegnuli smo malo seljaka ii on mi je priznao da su ga u Tekučici, kod jednog mlina, neki ljudi nagovorili da tako priča, jer komunisti, navodno, dobijaju više žita nego drugi. Bilo je očevidno da četnička propaganda ne miruje.

Tih dana poginuo je Đoko Lazukić, baratajući s nekom bombom čiji mu mehanizam nije bio poznat. Poslije njegove smrti pričalo se kako se on tih dana spremao da me ubije.

ČEKAMO BRIGADU

Krajem marta i početkom aprila počeli smo češće da izmjenjujemo kurire sa zeničkim krajem. Jednoga dana dobio sam poziv da se hitno prebacim tamo radi važnog razgovora. Nagoviješteno mi je da se radi o dolasku brigade. Vijest me je mnogo obradovala. Krenuo sam odmah. Sa mnom su išli Cvijetin Đurić, komandir Tekučičke čete, s još dvojicom svojih boraca, i Jefto Blagojević, s jednim svojim vodom. Između Pod-sijelova i rijeke Krivaje imali smo da pređemo kroz popaljena i napuštena sela, gotovo bez i jedne čitave kuće. Pred sam zalazak sunca spuštali smo se od sela Svinjašnice prema usjeku kroz koji je prolazila trasa uoči rata započete pruge prema rudniku Seoni. Cio taj kraj do same krivajske pruge bio je u to vrijeme ničija zemlja, gdje su se povremeno sudarale naše i ustaško-legionarske patrole.

Sunce je upravo zalazilo kad smo ulazili u pomenuti usjek. Čovjek koji je bio na čelu kolone naglo se zaustavio. Prišli smo mu. Iz okopnjelog snijega virio je čovječji leš na čijim je razgolićenim grudima zjapila

strahovita rana. Bio je to leš našeg borca Rajka Cvjetkovića iz sela Trninića, koji je kao kurir za vrijeme posljednje njemačke akcije trebalo da se prebaci do Jefte, i tom prilikom nestao zajedno s jednim mladićem. On je tu, izgleda, nabasao na ustašku zasjedu i poginuo.

Naša kurirska veza išla je preko Stošničke ćuprije, ispod sela Miljevića. U jednom dijelu ovog sela obično se nalazila ustaška posada, koja je povremeno postavljala zasjedu na toj ćupriji. Drugog puta nije bilo, jer su ostale ćuprije bile popaljene, čamci potopljeni ili odvezeni, a Krivaja je toga proljeća bila veoma nadošla od snijega koji se je u planinama počeo naglo topiti. Prebacivanje je na tom mjestu vršio u to vrijeme jedan naš borac iz sela Miljevića, i malo je ko znao kako je on uspijevao da tako dugo i tako sigurno prati i provjerava kretanje neprijateljevo, i da prebacuje naše kurire i manje grupe bez ikakve opasnosti.

Otkrio mi je tu tajnu. U selu, kad su u nj provalile ustaše, ostali su mu bolesna mati, žena i dvoje djece. Za vrijeme prvog talasa terora oni su se sklonili u trap zavijan snijegom, a kasnije, kad se stanje nešto malo smirilo, izmijeli su i preselili se u opljačkanu kuću. On je uspio da uspostavi vezu sa ženom. Obično se prikradao do prozora svoje kuće, ali pošto nije smio ni lupati ni zvati, žena bi svaku noć, kad bi pošla na spavanje, stavljala u njedra klupče konca a nit provukla kroz pukotinu prozora napolje. Pošto bi se prikrao do kuće, on bi počeo da vuče pripremljenu nit, žena bi se budila i davala mu obavještenja. Za slučaj opasnosti ona bi već u prvi mrak ostavljala na rubu sela određen znak, koji ga je upozoravao da ne treba da ulazi u selo.

Mi smo se kretali s jakom patrolom od oko 25 ljudi i 2 puškomitraljeza, te nismo imali razloga da se bojimo. U zoru smo stigli na Voštan (k. 905) i tu sreli prve izbjeglice, uglavnom žene i djecu koji su napustili krivajsku dolinu i sklonili se u šume prema selu Kamenici, ne bi li tako spasili glavu od ustaškog bijesa. Iznad same Kamenice sreli smo prvu patrolu Zeničkog odreda.

U Kamenici smo našli jednu njihovu četu koja se smjestila u divno ljetovalište koje je neko jevrejsko humano društvo pred sam rat izgradilo za oboljelu jevrej-

sku djecu. Komandir čete bio je Milivoj Piljuga, koga sam poznavao iz Zenice gdje je sa mnom radio na gruboj pruzi u valjaonici Željezare. Tu smo se malo odmorili, a zatim produžili u selo Stojanoviće, gdje se nalazio Štab Zeničkog bataljona, koji je upravo tih dana dobio naziv Zenički odred. U štabu me je dočekaao Miljenko Cvitković. Upoznao me je s komandantom odreda Nikolom Prodanovićem, rezervnim oficirom, bivšim geometrom, kojđ je s Romanije bio poslat na planinu Zvijezdu, a odatle u zenički kraj. U sastav Zeničkog odreda uključena je i četa Miše Ignjatovića, čiju je komandu preuzeo Miloš Popović. Mišu Ignjatovića su naši strijeljali zbog toga što je, navodno, silovao neku udovicu i što je na svoju ruku poslao neki novac porodicama boraca Zeničana. Kasnije se utvrdilo da je on novac poslao u stvari porodicama onih drugova koji su zajedno sa šumarom Bakićem izginuli u gostovičkom kraju. Bilo mi je neobično žao Miše. Smatrao sam da je postupak prema njemu bio prestrog, ali vremena su bila prijeka, a uslovi u kojima se živjelo i djelovalo kruti.

Miljenko me je obavijestio da se 1. proleterska brigada sa drugom Titom nalazi negdje na tromeđi Bosne, Sandžaka i Crne Gore, a da je 2. proleterska brigada krenula u pravcu Vlasenice,¹⁵² zatim da je drug Tempo održao savjetovanje kome su prisustvovali Murat, Nikola Grulović i on, kao i neki drugi. Pretresen je do u detalje naš slučaj i riješeno da se na Ozren pošalje jedna brigada da nam pomogne u raščišćavanju s izdajnicima i cjepačima. Jasno je već bilo da se radi o tom ko će koga, i da se duže ne smije i ne može čekati. Od Miljenka sam saznao da je Tempo otišao u Šekoviće da popuni brigadu i da će, čim se vrati, krenuti na Ozren. Njega su poslali da pripremi stvari u zeničkom kraju i da sa mnom utvrdi detalje. Sporazumjeli smo se da na dan dolaska brigade upadnemo u dolinu Krivaje: mi s ozrenske strane, a Zenički odred i odred »Zvijezda« s juga, i tako stvorimo koridor kroz koji će brigada

¹⁵² U stvari bila su to dva bataljona 1. proleterske i tri bataljona 2. proleterske brigade.

proći. S ozrenske strane treba u akciji da učestvuje pet do šest stotina ljudi, i otprilike isto toliko od strane odreda »Zvijezda« i Zeničkog odreda. Miljenko je pretpostavljao da će brigada imati 700 ljudi. Tačan dan dolaska brigade i čas početka akcije imao je Miljenko da mi saopšti ranije, da bih mogao izvršiti pripreme.

Zadržao sam se dan-dva kod njih. Odred je bio mali, i zato neke veće akcije nije još vršio. Uglavnom je patrolirao selima i održavao veze preko sela Okruglice sa Crnim vrhom (k. 1503), gdje se u to vrijeme nalazio Glavni štab. I u njihovom je kraju bio povelik broj izbjeglica iz okoline Zavidovića i iz doline Krivaje. Problem ishrane bio je skoro teži nego kod nas. I ostali uslovi u kraju u kome se u to vrijeme nalazio Zenički odred bili su slabi. To je natjeralo rukovodstvo Odreda da tih dana počne aktivnije da radi u pravcu Zenice i da nastoji da se poveže sa donjim selima iz doline Bosne, a naročito sa Zenicom.

Nije bilo razloga da se duže zadržavam. Porazgovarali smo o svemu. Miljenko mi je rekao da je on već obaviješten da odmah po dolasku brigade treba da dođe meni kao politički komesar, i to me je naročito obradovalo. Spremio sam se za povratak.

Krenuo sam preko sela Kamenice. Međutim, na Voštanu smo obaviješteni da su ustaše te noći postavile jaku zasjedu i da nas čekaju. Jedna zenička patrola, koja je to popodne bila sišla do 'iznad sela Miljevića da bi tu izvidjela uslove za naše prebacivanje, obavijestila nas je da bi te noći bilo suviše besmisleno poći preko mosta.

Sporazumio sam se s Piljugom, koji me je s još dvojicom boraca pratio, da odgodimo prelaz do sutra naveče, dok on prebaci svoju četu i osigura prelaz preko mosta, jer je to bilo jedino mjesto gdje nas je neprijatelj mogao ozbiljnije ugroziti. Svratili smo u neke izbjegličke bajte. U dubokom snijegu, i na čiči zimi, skrp-ljeno je bilo nekoliko koliba od jelova granja i jelove kore. U jednoj od koliba u koju smo ušli, u uglu na gomili prljave slame, šćućurila su se bila ozebla djeca i gledala nas preplašenim očima. U zbje govima su bile

uglavnom žene, djeca i poneki starac. U prvo vrijeme štitile su ih Mišina i Jeftina četa, koju je kasnije smijenio Piljuga sa svojom četom. Majčinove i Kapetančeto-ve bande naročito su upadale u poneke planinske uval-
le, tražeći te zbjegove. Bilo je više slučajeva da su cijele porodice na taj način bile zatrte.

Toga dana, dok smo čekali Piljuginu čet-
u, čuli smo u dva-tri maha, dosta visoko u šumi mitraljeske rafale. Jasno je bilo da su banditi opet krenuli. U jednom času sletjeli smo na neku kosu i zauzeli zasjedu, jer nam se učinilo da dolaze, ali na nas nisu naišli.

Te noći prešli smo preko Stošničke ču-
prije. Kasnije sam saznao da su i tada ustaše bile spremile zasjedu nedaleko od ču-
prije, ali ih je, izgleda, bilo malo, i zbu-
nilo ih je to što smo taj naš prelaz dobro obezbijedili.

Odmah po povratku održali smo partijsko savje-
to-
vanje. Svi smo mnogo očekivali od dolaska brigade. Smatrali smo da broj onih koje bi trebalo ukloniti nije velik, da će Odred moći odmah nastaviti borbe i da će biti još jači. Znali smo da je potrebno ozbiljnije politički raditi, ali smo u tom pogledu očekivali veću pomoć od Glavnog štaba. Miljenko mi je rekao da će Glavni štab prebaciti jednu grupu dobrih i sposobnih partijskih rad-
nika koji treba da nas pomognu.

Na tom sastanku podijelili smo zadatke. Ismet i Đorđe Simić određeni su da i dalje ostanu u trebavskom kraju, gdje su posljednjih dana marta počele žestoke borbe. Naime, neke Sojićeve grupe izvršile su nekoliko ispada u cilju pljačke u pravcu Gradačca i Modriče, zbog čega je neprijatelj prikupio dvije-tri čete domobrana, ustaša i više legionarskih jedinica. Jedna takva jedinica je napala naše bataljone, ali je bila odbijena.

Pop Savo mi je napisao očajničko pismo u kome je strahovito grdio Sojića koji je sa svojim ljudima utekao ispred neprijatelja. On je molio da tamo što prije upu-
timo neku našu jedinicu da zaštititi sela koja su ostala otvorena prema neprijatelju.

Bez obzira na njegovo pismo, povukli smo nešto boraca iz 2. i 3. bataljona, od njih sastavili jedinicu od oko 150 ljudi i pod komandom Vojina Panića prebacili je na trebavsku stranu. Ona je zauzela položaje iznad

sela Brijesnice, do Sijedog krša. Učinili smo to, jer nismo htjeli da reskiramo dobar glas koji je uživao Ozrenski odred u narodu trebavskog kraja. Nismo smjeli dozvoliti da neprijatelj ovlada trebavskim selima, bez kojih bi prehrana, a time i opstanak našeg odreda i ozrenskog kraja, bila dovedena u pitanje. Sve se to dešavalo krajem marta, to jest još prije moga odlaska u zenički kraj. Vojin je potpuno uspio da zaustavi neprijatelja koji je već bio počinio izvjesne zločine u nekim selima iznad Gračanice, i to je Odredu još više podiglo ugled u trebavskom kraju. Trebalo je da to Ismet i Đorđe Simić još bolje iskoriste, naročito u vezi sa dolaskom brigade i sa onim što smo od njenog dolaska očekivali. Oni su to zaista nastojali.

Vesu Radojčića i Simu Lukića zadužili smo da prebace što više hrane radi obezbjeđenja brigade, a naročito takve hrane koja se pri pokretu može lako nositi. U tu svrhu Veso je prešao u selo Svjetliču, ali je češće dolazio meni s izvještajem i na savjetovanje. Ja sam na se uzeo zadatak da obavijestim najpouzdanije rukovodioca i da ih pripremim za akciju koju namjeravamo izvesti pomoću brigade. U tu svrhu razgovarao sam s Todorom Panićem, Boškom Popićem, Bajkanovićem, Petrom Đurićem i još nekolicinom najsigurnijih. Iz trebavskog kraja smo bili obaviješteni da četnici počinju grupisanje. Oni su uspostavili čvršću vezu s Majevicom i već se počelo pričati o onom što se tamo desilo. Saznao sam da su, nekako odmah po Vesinom povratku, pop Savo i pop Dimitrije, iza leđa Sojiću, uputili na Majevicu neku delegaciju od petnaestinu ljudi da tamo prisustvuje nekom savjetovanju i da na Trebavu prebaci nekoliko oficira radi organizovanja odreda. Tu grupu vodio je bivši žandarmerijski vodnik Pero Stanković iz sela Skipovca. Saznao sam, zatim, da se ta grupa vratila i zaista dovela nekoliko oficira, ali je došla i s nekim čudnim vijestima. Pričalo se da je na Majeveci nastala strašna panika, jer su neki četnici koji su prebjegli iz Milića pričali kako se iznenada pojavila neka partizanska proleterska brigada u jačini od 6—7 hiljada ljudi, kako je razbila sve četničke štabove i zauzela Vlasenicu, i kako joj je cilj da pređe na Majevicu.

Nisam znao koliko u tome ima istine, jer su neke vijesti bile fantastične, naročito ono o brojnom stanju brigade. Stvar mi je postala jasna tek poslije razgovora s Miljenkom Cvitkovićem, koji mi je pripovijedao o pokretu 2. proleterske brigade.¹⁵³ Od srca sam priželjkivao njen prelazak na Majevicu. Nisam ni sanjao da je ona u tom času već napustila Vlasenicu i da se vratila. Ali nam je ta četnička panika dobro pomogla, te su se neki od najgrlatijih pomoćnika Đokana Šarčevića bili prilično pritajili i povukli. Pop Savo je počeo opet da mi piše ljubazna pisma i da se žali na Sojića.

I još se nešto desilo tih dana što moram da spomenem. Krajem marta obaviješten sam da će u Tuzli biti suđenje onoj trojici naših ljudi koje su, ranjene prilikom Kupresovog napada na Turiju i njegove pogibije, uhvatili i predali ustaškom sudu. Sad su bili izliječeni, i spremao im se javni proces pred pokretnim prijemnim sudom. Jasno je bilo da će biti osuđeni na smrt. Riješili smo da ih po svaku cijenu oslobodimo. Znali smo da nam za domobrane, pa ni za njihove oficire, neće zameniti ove ljude. Naredio sam zato da se izvrši nekoliko napada na vozove s ciljem da uhvatimo nekoliko Nijemaca. To nam je ubrzo i pošlo za rukom. Već 29. marta, između Karanovca i Sočkovca, dočekali smo jedan mješoviti voz. Tom prilikom smo zarobili jednog njemačkog podoficira i tri vojnika, dok je jedan njemački podoficir poginuo. Zarobljeno je bilo nekoliko domobrana.

Izvršili smo još nekoliko napada na vozove, a 4. aprila, na sam katolički Uskrs, pripremljen je napad na brzoteretni voz između Maglaja i sela Rječice, pod Orlinama. Takvim vozovima prevoženi su obično materijal i hrana za Nijemce, u pratnji njemačkih vojnika i domobrana ili milicionera. Kako je zadatak bio da se zarobi Nijemac, to su naši borci koji su pripremali napad — izabrali jednu uvalu pod strmom padinom Orlina i udesili sve kako bi stvar mogli brzo i uspješno svršiti a da im oklopni voz, s kojim se moralo računati, to ne omete. Međutim, kad je lokomotiva — naišavši na ras-

¹⁵³ U stvari, bila je to ona grupa bataljona iz 1. i 2. proleterske brigade, zvanično nazvana Proleterskom udarnom grupom.

tavljene šine — iskočila, naši su naletjeli na voz i naši zaista jednog njemačkog vojnika, pratioca, i nekoliko maglajskih milicionera i razoružali ih, ali su ustanovili da je voz bio pun hrane i nekih paketa za njemačke ranjenike i vojnike. Bili su to uskršnji pokloni. U nekim vagonima su bile ugojene svinje i volovi. Naši su počeli da izgone te svinje i volove, ali je naišao oklopni voz, koji doduše nije mogao da pride, jer je i njemu bila prekinuta pruga.

Našima se nije ostavljao ovakav dragocjeni plijen, ali ga je bilo teško izvući. S jedne strane stajao je oklopni voz, a s druge strane bunker, ispod pruge je tekla nabujala rijeka Bosna, a iznad nje strčale su strme litice Orlina. U posljednji čas neko se prisjeti da nekoliko naših ode u selo i donese jarmove i lance. Pobili su svinje iz pušaka i na volovima ih odvukli u pozadinu. U jednom momentu naši su čak bili i odbijeni, pa je oklopni voz prišao i odvukao one vagone koji su ostali na šinama, ostavivši jedan dio posade da čuva vagone koji su iskliznuli i u kojima se nalazilo još hrane, brašna i nekih štofova. Naši su tu posadu razbili, pokupili ostatak plijena, a onda zapalili vagone. Tom prilikom je zaplijenjeno i 20 sanduka municije, nađene u službenim kolima.

Zarobljenog Nijemca smo priključili ostalim zarobljenim Nijemcima, a milicionere smo zamijenili na način kako smo to ponekad činili: za svakog milicionera ustaške opštinske vlasti su nam dale po — vreću soli.

O toj našoj trampi našao sam i dnevni izvještaj komandira žandarmerijske stanice u Maglaju od 6. aprila 1942. godine:

»Dana 5. travnja 1942. godine, po izbjeglici Zineti, kćeri Adema Bradarića koja je išla iz Maglaja u selo Tablanicu, na svoj posjed i običi svoju kuću koja se nalazila u četničkim (čitaj svugde: partizanskim — T.V.) rukama u Jablanici, kotar Maglai, četnički komandant Jevro Bajkanović i četnički politički komesar Dedić Fikret predali su njoj jedno pismo u zelenoj zatvorenoj koverti, da to pismo navedena Bradarić preda u onštini Maglai Grad, ali je navedena spomenuto pismo predala zapovjedniku municije, stožernom naredniku Smajilu Arifagiću, koji je sadržaj pisma pročitao i pismo otvoreno predao po navedenoj Zi-

neti Bradarić i jednom domobranu zapovjedniku mjesta poručniku G. Brajdiću, te je potpisati pomenuto pismo uzeo u prepis.«¹⁵⁴

Sadržaj pisma je sljedeći:

»Na dan 4. ovog mjeseca zarobljeni su od strane naše vojske: jedan domobran, četiri stražara željezničke straže i tri vojnika iz Maglaja, milicije pomenute vojske. Vrat ćemo toj komandi pod uslovom da za svakog zarobljenog pošaljete po 50 kg soli. So uputiti jablaničkim putem civilnim licima.

Garantujemo korektan odnos, a u protivnom ćemo postupiti po našim vojnim propisima.

Imena zarobljenih: Smutnik Dragutin iz 3 pionirske dopunske bojne Sarajevo, Anto Glumac, Podeljak Josip, Le naran Jozo i Rakitovac Nikola iz željezničke straže Maglaj, Pratić Mustafa i Hejdić Šaban iz Milicije maglajske.

Odgovor očekujemo do 10 sati 6.IV. ovog mjeseca.

Politički komesar:

Dedić Fikret v. r.

Komandant:

Jovo Bajkanović, v. r.

Za zapovjednika postaje

(Greb) oružnički vodnik

Mihajlo Greb v. r.«¹⁵⁵

Preko domobranske komande u Gračanici i Maglaju ponudili smo da pet Nijemaca zamijenimo za naše zarobljenike. Međutim, odgovor nije stigao do određenog roka. Zato sam naredio našim telefonistima da se ukopčaju u liniju kojom su se služili domobrani i da im u toku dana nekoliko puta ponove našu ponudu: da smo za nekoliko naših zarobljenih drugova spremni da damo u zamjenu pet zarobljenih Nijemaca. Upozorili smo ih da smo o tome već pisali i da smo obaviješteni kako su ustaške vlasti zabranile da se o tome Nijemcima išta govori, ali da sad, na ovaj način, smatramo da je mnogo ljudi moglo da čuje za našu ponudu i da ćemo je ponoviti i na drugim mjestima. Htjeli smo na svaki način da Nijemci saznaju da tražimo zamjenu.

I zaista, nekako krajem prve sedmice aprila stiže preko Petrovog Sela Cedo Popović, kazandžija iz Tuzle,

¹⁵⁴ Citirano po I izdanju, str. 339.

¹⁵⁵ Isto.

koji je već jedanput dolazio po sličnoj stvari — kada se radilo o braći Pipalima i onim drugim ustašama koje smo pohvatali odmah u početku ustanka. On je donio punomoć njemačke komande da može pregovarati. Zatražili smo da nam za pet zarobljenih Nijemaca daju pet naših ljudi, od kojih onu trojicu iz Kupresove čete i još dvojicu seljaka čijih se imena danas više ne sjećam. Utvrdili smo proceduru zamjene koju će, na željezničkoj pruzi ispod Boljanića, od naše strane izvršiti Todor Panić. Tačan dan zamjene, koji je trebalo da bude kroz tri-četiri dana, imao je Čedo da nam javi.

Dok se Čedo kod mene bavio, uspio sam da saznam dosta interesantnih novosti. Tako sam, između ostalog, saznao da u Tuzli borave tri tajanstvene ličnosti. Čedo je smatrao da su to gestapovci, među kojima i dr Ivo Kolić. Taj Kolić ga je poslao do nas. On se negdje, pred nekim domobranskim oficirima, hvalio da njih trojica pripremaju kraj ustanka u Bosni. Čedo mi je pričao da su ta trojica prije nekoliko dana, sa troja njemačka borna kola, išli na Majevicu i da su tamo s majevičkim četnicima i njihovim vojvodom Kerovićem utvrdili primirje. Kolić je tvrdio da će to postići i na ostalim područjima, jer on svuda ima svoje ljude preko kojih radi. Uvjeravao je da će se ustanici uskoro početi da kolju između sebe. Čedo me je upozoravao da treba da budemo vrlo oprezni, jer je Gestapo sigurno već uhvatio neke veze i kod nas. On je otišao još istog dana preko Boljanića, a već sutradan domobrani, koji su stacionirali u bunkeru pod Boljanićem, predali su jednoj našoj patroli depešu koju su primili od njemačke komande. U toj depeši Nijemci su nam javili da pristaju na uslove zamjene i da ćemo dobiti ona tri naša borca, ali kako onu dvojicu seljaka ne mogu da pronađu, oni se obavezuju da će nam istog dana dovesti nekoliko drugih ljudi iz ovih krajeva, a daju riječ da će i tu dvojicu, čim ih nađu, naknadno pustiti. Nije nam bilo stalo do njihove riječi. U stvari, mi smo dobijali potreban broj i, što je najvažnije, onu trojicu Trebavaca. Zato smo istim putem i istog dana odgovorili da pristajemo. Dva ili tri dana kasnije izvršena je zamjena.

O tome kako je tekla zamjena pričao mi je sutradan Todor Panić. On je odabrao dvadeset ljudi, lijepo ih uniformisao i uredio, odveo na određeno mjesto i postrojio, a na pet koraka ispred njih poredao zarobljene Nijemce. U zakazano vrijeme naišao je oklopni voz. Pojava oklopnog voza Todora je malo zbunila, jer je prema prvom dogovoru trebalo da dođe obični voz. Ali, pošto iz oklopnog voza nije otvarana vatra, naši su mirno ostali na mjestu. Todor je stajao korak-dva ispred zarobljenih Nijemaca. Kad je voz stao, iz njega je izašao jedan njemački major, a za njim Čedo Popović. Oni su prišli Todoru Paniću. U istom času iz voza je izašla i grupa njemačkih vojnika izvodeći nekoliko ljudi, među kojima i našu trojicu Trebavaca. Oni su se postrojili preko pula naših. »Nijemac je bio vrlo ljubazan« — pričao je Todor. — »Oslovio me je na srpskom jeziku i rekao: 'Dobar dan. Jeste li vi komandant?' Ja sam mu odgovorio da nisam, nego zamjenik. 'Pa to je svejedno? Ja bih želio da progovorim nekoliko riječi s vama nasamo' . . . 'Nemam ja šta s vama nasamo da razgovaram. Ja sam ovdje da izvršim zamjenu, i ništa više!' Međutim, on je i dalje insistirao. Izvadio je iz džepa neku fotografiju i pružio mi je zapitavši: 'Poznajete li vi ovog gospodina?' Na fotografiji je bio debeo čovjek u četničkoj uniformi i sa šubarom na glavi. Rekao sam mu da ga ne poznajem. On onda okrenu fotografiju na čijoj je poleđini bila neka nečitka posveta i reče mi da je to fotografija gospodina majora Dangića, koju mu je on dao. 'To je fini gospodin' — rekao je Nijemac. 'Za vas je on fin, a za mene je izdajnik' — odgovorio sam. Nijemac me je zatim molio da se ipak još jedanput sastanemo i da porazgovaramo, jer bito moglo da bude korisno za obje strane. Ja sam hladno zahtijevao da izvršimo zamjenu, zbog koje sam i došao. Na to je on mahnuo rukom onim njemačkim vojnicima koji su čuvali naše. Ovi su nam prišli, i kad sam provjerio da su to zaista oni koje smo tražili, rekao sam zarobljenim Nijemcima da mogu da idu. Oni su pošli ka oklopnom vozu, a za njima njemački major sa Čedom Popovićem. Mi smo se spustili u zaklon koji nije bio daleko iza nas.

Trojica Trebavaca koje smo tom prilikom spasli bili su Cvetko Arsenić (sada oficir JNA), Aleksa Evđenić i Petar Stefanović.«

Imam neke podatke o ta dva voza iz kojih smo izvukli Nijemce o kojima sam govorio. U izvještaju koji je stanica Karanovac uputila Ravnateljstvu za promet 29. marta 1942. godine kaže se da je zbog kvara lokomotive 28. marta u 16,10 časova stao voz između Karanovca i Bos. Petrovog Sela, da su poslije toga u voz upali ustanici i napali osoblje voza i vojna lica u njemu, da su se nekolicina spasla plivanjem preko rijeke Spreče, dok su ostali zarobljeni od strane ustanika. Dalje se u izvještaju kaže da je oklopni voz, koji je došao u pomoć, našao jednog njemačkog vojnika i jednog jako iznurenog njemačkog podoficira, koji je odvezen u Bos. Petrovo Selo, dok se za sudbinu jednog njemačkog podoficira i četiri njemačka vojnika ništa ne zna.

To se ukratko potvrđuje i u izvješću Min. hrv. dom. od 29. marta, u kome stoji:

»Poginuo je 1 njemački vojnik, a 5 njemačkih vojnika i vlakopratno osoblje zarobljeni. Upućen oklopni vlak, koji je rastjerao odmetnike i spasio 2 njemačka vojnika i nekoliko željezničara...«¹⁵⁶

O napadu od 4. aprila u izvještaju Ravnateljstva za promet kaže se da je toga dana u 01,00 čas između Rječice i Maglaja od strane ustanika napadnut željeznički voz koji je iskliznuo iz šina, pošto su ove ustanici prethodno bili razmakli, poslije toga ustanici su izvršili napad i tom prilikom razoružali i zarobili jednog njemačkog vojnika, četiri milicionera i vozovođu, koga su docnije pustili. Zatim su ustanici, kaže se dalje u izvještaju, počeli pljačkati robu iz voza sve dok nije stigao oklopni voz koji ih je rastjerao. Po odlasku oklopnog voza ustanici su napali stražare koji su čuvali iskliznute vagone i robu, rastjerali ih i ponovo počeli pljačkati robu.

¹⁵⁶ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 8, br. reg. 29/1-5.

U dnevnom izvješću Min. hrv. dom. od 4. aprila čitamo o ovome sljedeće:

»U noći od 3.—4. travnja odmetnici su oslobodili tračnice na pruzi između Rječice i Maglaja.

Od kompozicije teretnog vlaka broj 142, koji je na išao na ovo mjesto, lokomotiva i tri vagona su se potpuno prevrnuli.

Odmetnici su se odmah dali na pljačkanje vlaka. Uspjelo im je opljačkati 3 vagona i odnijeli su nekoliko komada svinja, nešto brašna i strijeljiva, koje je bilo namijenjeno milicionarnom satu u Maglaju. Strieljivo, koje je odnešeno, bilo je upakovano u 20 sanduka. Poduzete su protuakcije sa jednim satom i jednim haubičkim vodom. Odmetnici su protjerani. Radi se na popravku pruge i ona će u najskorije vrijeme biti popravljena.«¹⁵⁷

Cio kraj marta i prvu polovinu aprila trajala je naša pojačana aktivnost. Inicijativa je bila u našim rukama. Neprijatelj, iskidan našim napadima na mnogim tačkama, pokazivao je sve veće znake nervoze i demoralizacije. On je pokušao da prugu što bolje obezbijedi izgradnjom čvrstih bunkera skoro kraj svakog i najmanjeg objekta, opasujući ih širokim pojasom bodljikave žice, ali smo ih mi u tome cijelo vrijeme ometali. Akciju većih razmjera vodio je onaj naš bataljon koji je pod rukovodstvom Vojina Panića prešao na Trebavu. On je dominirao cijelim krajem između Gradačca i Gračanice. Poslije ona dva napada na vozove radi lova na Nijemce, nije prošao gotovo ni jedan dan a da nismo izvršili napad na neki voz. Listajući ustaškodomobranske dokumente kojima raspolaže naš Vojnoistorijski institut, nailazimo u dnevnim izvješćima Min. hrv. dom. na niz podataka o tim akcijama. Tako na primjer:

19. marta: izvršen je jedan napad na novosagrađene bunke na pruzi Trbuk — Rječica, a drugi na maglajsku stanicu, kojom su prilikom ranjena »dvojica ustaških vojničara i to Habazin Juraj u desnu nogu i Musija Branko u lijevu ruku«.

22. marta: napadnuti su bunker kod Suhog Polja. Tom prilikom »odmetnici su ometali postavljanje žičanih prepreka. Jedan poručnik ranjen«.

¹⁵⁷ Isto, kut. 9, reg. br. 4/1-4.

24. marta: »Između željezničke postaje Suho Polje i Karanovac na pruži Doboj — Tuzla odmetnici su prekinuli brzoglasnu vezu i napali teretni vlak. Stroj i nekoliko vagona izbačeni su. Zarobljeno željezničko osoblje vlaka i domobran (teklić) vraćeni su 25 ov. mjeseca...«

28. marta: »Na pruži Doboj — Maglaj na km. 163 naletio je vlak br. 143 na gomilu kamenja i drva, koje su pobunjenici postavili na kolosek. Strojovođa Stjepan Čubak ispao iz stroja. Tom zgodom lakše ozlijeđen.«

30. marta: »Ustaška bojna kod Karanovca vodila je cijelu noć 28/29. o.mj. borbe sa odmetnicima koji vrše napade«

31. marta: izvršen je napad na voz kod Boljanića. Jedan domobran ranjen i jedan poginuo.

2. aprila: napadnut je voz br. 465 na km 9,8 između Bos. Suhog Polja i Karanovca.

4. aprila: u 14,20 napadnut je voz br. 461 na km 9,1 kod Bos. Suhog Polja (istog dana kada je izvršen napad i na onaj voz pod Orlinama).

7. aprila: u 7,30 sati naišao je oklopni voz br. 2 (broj 457) na oštećenu prugu na km 10,16.

11. aprila: u 18,45 na km 10,4 između Bos. Suhog Polja i Karanovca izvršen je napad na voz br. 473 (oklopni), 475 i 475 II dio. U izvještaju o ovom napadu nalazimo sljedeće obrazloženje: »8. travnja napadnut je Maglaj kao i željeznička pruga Rječica — Maglaj. Po naređenju vojnih vlasti vlakovi su bili zaustavljeni iz razloga što pruga nije bila sigurna sve dok ista nije bila osigurana po vojnim vlastima«.

12. aprila: »Noću 10/11 o.mj. oko 80 odmetnika napalo je Maglaj ... Napad je naročito upravljen bio na željeznički most i na željezničku postaju.

Do pomenutog napada odmetnika došlo je na sljedeći način: Uslijed učestalih napada odmetnika na prolazeće vlakove, vršen je teretni promet u konvojima, koji su osigurani oklopnim vlakom na čelu. Oklopni vlak 473 stao je na km 10,4 radi prekinutog spoja zračne zavore i iza nekoliko minuta po popravci krenuo je dalje. Uza-stopni vlak 475, opazivši stajanje oklopnog vlaka takođe je stao na udaljenosti od 200 m. pred ovim. Pošto je na tom mjestu pruga u usponu u pravcu vožnje, uslijed opterećenja i klizanja točkova teško je krenuo dalje za oklopnim vlakom. Pri ovoj laganoj vožnji odmetnici su otvorili paljbu na vlak i tom prilikom ozlijeđen Zalić Lajga. Iza vlaka 475 slijedio je u razmaku od 500 metara vlak 475/11 dio. Strojovođa vlaka 475/11 dio opazivši da vlak 475 stoji pred njim i da je napadnut od odmetnika zaustavio je vlak i krenuo je natrag prema Bos. Suhom Polju. Prilikom vraćanja izvršen je napad pušćanom vatrom i na ovaj vlak i tom prilikom usmrćen je ložac istog vlaka Ibrahimović.

Vlak 475/11 dio vraćen je u Bos. Suho Polje, zadržan je do 12. IV u 9 sati, kada je pod pratnjom njemačkog oklopnog vlaka produžio vožnju.«¹⁵⁸

I tako dalje.

Naveo sam samo nekoliko podataka. Oni govore da aktivnost Odreda ne samo nije popustila nego je, naprotiv, ojačala. Podatke o onom što se zbivalo na Trebavi nisam navodio, zato što su od manje važnosti. Obavještajna služba, koju smo kako-tako uspjeli da uspostavimo, javljala nam je da Nijemci pripremaju novu akciju, koja bi trebalo da počne već negdje u maju, i da sada traže detaljne podatke o stanju na sektoru između rijeke Spreče, rijeke Bosne i Sarajeva. Preko Trebave sam saznao da je pop Savo, pomoću profesora Miloševića, a možda i bez njega, uspio da se poveže s Nijemcima i da su već otpočeli razgovore o nekakvom primirju i sporazumu. Čak sam bio obaviješten da su se na lipačkom mostu, ispod Glavice, neki četnički oficiri, koji su došli u Sojićev četnički štab, sastali sa predstavnicima ustaške vlasti i tu, pod zaštitom domobranskih bunkera, s njima nešto razgovarali i nudili im primirje.

Ta obavještenja su govorila da je tom sastanku prisustvovao i nekakav čovjek s Ozrena. Ko je to mogao da bude nisam mogao saznati. Sad, prelistavajući neprijateljske dokumente, našao sam u dnevnom izvješću Min. hrv. dom. od 6. aprila sljedeće:

»četnička komanda Ozren vjerovatno pritisnuta od strane seljaka radi obrade zemljišta nudi pregovore za mir.

Mišljenja sam da bi se zgodnim političkim podhvatom mogla postići satisfakcija.

Uvjete će oni predati 9. ov.mj.

Razgovore sam vodio lično, a od četničke strane prisutna 2 jugoslovenska časnika. Pripadaju komandi majora Boška Todorovića.¹⁵⁹

¹⁵⁸« Isto, kut. 8, br. reg. 19/1-2, 20/1-2, 25/1-2, 29/1-2, 30/1-2, i kut. 9 br. reg. 4/1-2, 5/1-2, 7/1-2, 11/1-2.

¹⁵⁹ Boško Todorović je u to vrijeme već bio strijeljan.

Isposlujte da na pregovore dođe opunomoćena osoba od vlade.

Osjeća se jaka želja za mir.«¹⁶⁰

U izvješću od 7. aprila bojnik Kadić, pored ostalog, izvještava:

»Primećeno je živo komešanje između odmetnika, četnika i partizana. Iz s. Sočkovac otvaraju partizani vatru na oklopne vlakove. Noću 6/7 IV spriečen je oklopnim vlakom pokušaj rušenja pruge između željezničke postaje Suho Polje i Boljanića.«

A nešto niže:

»Žandarmerijski kapetan I. klase koji dolazi u nedelju na pregovore zove se Branislav šoškić.«¹⁶¹

Dakle, tačno je bilo ono što su nam javili naši obavještajci iz Doboja; tačno je bilo i to, da su pregovore, osim popa Save, vodili upravo neki Dražini oficiri. Da li je tu bio i onaj žandarmerijski kapetan šoškić koji se najprije bio pojavio negdje oko Vlasenice, odakle je morao da bježi u Srbiju, ne znam, pošto je on, kad i Todorović, otišao u Hercegovinu. Ali neki od oficira su se već tih dana prebacili na Trebavu preko Majevice. Mnogo kasnije sam saznao da su se oni, posredovanjem popa Save, zaista povezali sa Cvijetinom Todićem i Đokanom Šarčevićem. Međutim bilo je i drugih vijesti koje su nas brinule. One su došle preko Doboja i bile prilično kontradiktorne, mada dosta vjerovatne. Prema tim vijestima došlo je do sukoba između partizana i četnika u nizu jedinica centralne i istočne Bosne. Govorilo se da je ubijen drug Idriz Maslo i još mnogi drugi. O Mladenu Stojanoviću jedne su vijesti govorile da je ranjen, a druge da je ubijen. Pronosili su se glasovi da su u centralnoj Bosni četnici gospodari situacije i da su već počeli neke pregovore sa ustaškim vlastima.

Prve nedjelje aprila, predosjećajući da će brigada ubrzo stići, sazva sam savjetovanje svih vojnih rukovodilaca, koje smo održali u Štabu na Brezicima. Svi

¹⁶⁰ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 9, br. reg. 6/1-6.
¹⁶¹ Isto, br. reg. 7/1-12 i 8/1-2.

su znaci govorili da će Cvijetin Todić pokušati da izazove cijepanje u Odredu, a Marinko Nešković mi je rekao da je saznao kako je Cvijetin spreman da izazove i nered.

Naravno, i mi smo bili pripralni. Savjetovanjem sam rukovodio ja. U prvo vrijeme išlo je sve u redu. Cvijetin je ćutao i stalno se nekuda obazirao. Izgledalo mi je kao da je htio nekome dati znak da se digne i govori. Međutim, ljudi su pažljivo saslušali moj izvještaj, i diskusija je počela da teče sasvim mirno. I kad je već izgledalo da će se sve dobro svršiti, najednom se digao Cvijetin Todić. Nervozan i uznemiren, počeo je da govori neke fraze koje nisu imale nikakve međusobne veze, a kada su prisutni počeli da se smiju, on se naljutio i, uperivši prstom u me, počeo da viče:

»Eno, oni hoće da ubijaju nas poštene Srbe, već su pobili neke naše komandante i oficire, pa sad hoće i nas!«

Ustao sam odmah i energično ga prekinuo. Nazvao sam ga lažovom i zatražio da govori samo ono što može i dokazati. »Ako ćemo da dokazujemo« — rekao sam — »onda bih ja mogao mnogo štošta da dokažem, a ne ti.«

»Imam ja dokaze« — počeo je on da viče. — »Znam ja da si ti neki dan dobio pismo od zeničkih partizana koji su ti o tome pisali i koji te savjetuju da pobiješ nas nekoliko.«

Tačno je bilo da sam prije izvjesnog vremena zaista dobio pismo iz zeničkog kraja, u kome nas je Remzo Tvrtković, koji je u to vrijeme vršio dužnost političkog komesara Zeničkog odreda, pored ostalog, obavještavao prilično nespretno o nekim razračunavanjima između partizana i četnika i pitao da li ima sličnih pojava i kod nas. Čudio sam se samo odakle je to mogao da sazna Cvijetin, jer ja o toj stvari nisam razgovarao ni s kim, osim sa dvojicom-trojicom komunista (čini mi se sa Simom Lukićem, Vesom Radojčićem i Lukom Flikerom). Nisam smio dozvoliti da se primijeti da me je ta Cvijetinova upadica začudila, ili čak zbunila.

Uzeo sam odmah riječ i brzo uspio uvjeriti ljude da je ono što Cvijetin priča ili najobičnija njegova zlonamjerna izmišljotina ili neko namjerno podmetanje,

jer, ako su partizani negdje nekoga i strijeljali, onda je on to sigurno i zaslužio. U isto vrijeme iskoristio sam tu priliku da napadnem Cvijetina kao čovjeka koji se bavi cjepačkom politikom i potpuno zapostavlja svoj bataljon, koji je prepustio samom sebi. Izašao sam odmah sa prijedlogom da se taj bataljon podijeli na dva, jer je i inače već isuviše velik, i zatražio da se tome pristupi što prije. To je Cvijetina strahovito uzbunilo. A kad je vidio da su moj prijedlog prihvatili gotovo svi, pa čak i Bogdan Jovičić u koga sam ja u tom času imao najmanje povjerenja, Cvijetin je potpuno izgubio prisustvo duha. Skočio je i najednput počeo da psuje Cvijetina Đurića, koji je također podržavao ovaj prijedlog:

»A, tako, kume, sad nećeš da kažeš ni jedne riječi!«
— doviknuo mu je sav crven.

Ovaj mu je odgovorio da mu ne može ništa pomoći, jer vidi da nema pravo, i da je zato najbolje da čuti. Bilo je očevidno da je Cvijetin već razgovarao s nekim ljudima, da ih je pripremao, pa prema tome od njih očekivao da će ga ovom prilikom pomoći. Međutim, jednodušnost većine, koja je bila za jedinstvo Odreda i njegovu složenost u borbi, ovladala je potpuno ovim savjetovanjem, i nije bilo nikakvo čudo što je Cvijetin ostao usamljen, tako da do kraja savjetovanja nije više progovorio ni jedne riječi.

Već sutradan po ovom savjetovanju uspio sam da saznam kako je Cvijetin došao do onog izvještaja. U času kada je došao kurir iz zeničkog kraja, u Štabu nije bilo nikog od nas. Slučajno se tu našao Rajko Bogdanović, onaj što mi je s Lukom Flikerom bio upućen s Romanije. Bogdanović se ubrzo pokazao neupotrebljiv, ali smo pretpostavljali da bar nije četnički raspoložen. On je otvorio pismo, pročitao ga i njegov tekst saopštio Cvijetinu. Tako je ovaj pokušao da na temelju toga pisma izazove protiv nas neraspoloženje i da nas okrivi kao ljude koji su prvi počeli da napadaju.

Istog dana uputio sam Vesu Radojčića Miljenku Cvitkoviću. Znao sam da neću dugo čekati i zato sam želio da naš posljednji kurir bude što sigurniji i pouzdaniji.

Tih dana osjećalo se da Cvijetin nešto sprema. Devetog ili 10. aprila vratio se Veso i donio mi radosnu vijest: bosanska brigada dolazi! U pismu koje mi je poslao, Miljenko Cvitković me je obavještavao da brigada stiže za dan-dva u gostovički kraj. Mi moramo da napadnemo krivajsku dolinu noću 12/13. aprila i da je zauzmemo zajedno sa Zeničkim odredom, koji će napasti s juga. Kroz koridor koji ćemo na taj način stvoriti treba da prođe brigada, po mogućnosti bez borbe.

Naredio sam odmah grupisanje snaga za ovu akciju. Glavninu je trebalo da da 5. bataljon, pojačan jedinica-ma 4, 3. i 2. bataljona. U napadu je imalo da učestvuje 500 ljudi. Napadom ću komandovati ja. Na centru, u pravcu sela Gara i Vozuće, određeno je da djejsvuje, uglavnom, 5. bataljon, pojačan dijelovima 2. bataljona; desno, prema Pašinom Konaku, spuštajući se do mosta na sedmom kilometru (Hum, k. 470), djejsstvovaće Todor Panić, a lijevo, prema Ribnici, osiguravajući položaj iz pravca Banovića, nastupaće 4. bataljon. Trinaestog aprila, oko podne, pošao sam prema G. Brijesnici, gdje su me imali sačekati Todor Panić i Đorđe Simić.

Išao sam sa dijelom boraca iz 2. bataljona. Kad sam stigao u selo Neniće, gdje je trebalo da se nalazi komandno mjesto, sretoh jednog borca iz 5. bataljona. Raspitujući se u kojoj se kući nalazi komandno mjesto, saznadoh od njega da su toga jutra došli neki partizani iz zeničkog kraja, te su zaposjeli sve kuće po selu Malčićima. Nije mi bilo jasno o kakvim se partizanima radi. Požurio sam zato da se vidim sa Đorđem Simićem i Todorom Panićem. Kad sam ga našao, Đorđe Simić mi reče da je zaista stigla brigada i da ju je doveo Tempo. Prešli su jutros preko Krivaje i sad se odmaraju u Malčićima, gdje ih je smjestio Popić. Đorđe se čudio da ja o tome nisam obaviješten. Međutim, izgleda da se kurir koji je poslan da mi to javi mimišao s nama.

Na brzinu sam se sporazumio s Todorom Panićem šta da rade dok ja ne dođem, uzjahao sam konja i požurio da što prije stignem u Malčiće.

UDARNI BATALJON JE STIGAO

Bio sam uzbuđen. Gorio sam od nestrpljenja da vidim ko je sve došao. Tjerao sam konja da ide što brže. U brijesničkom zaseoku Malčićima, u dvorištu kuće u kojoj je obično bio smješten štab našeg 5. bataljona, vrvjelo je od boraca. Osim naših ljudi iz 4. i 5. bataljona primijetio sam i nepoznate borce u narodnoj nošnji iz okoline Zenice i s Romanije. Dočekao me je Boško Popić i obavijestio da je u zoru pred naše položaje izbila duga kolona koju je vodio jedan od naših kurira iz Jeftine čete. U koloni su bili i Murat i neki od ljudi koji su s njime otišli. Smješteni su po seoskim kućama i sad se odmaraju. Na pitanje kako stoji sa pripremama za večerašnji napad, Popić mi je rekao koliko je ljudi pristiglo i koliko još očekuju. Rekao sam mu da me sačeka u štabu, a sâm sam krenuo prema kući za koju su mi rekli da se u njoj smjestio drug Tempo sa štabom.

Pred vratima me je zaustavio stražar. Kad sam mu objasnio ko sam, pustio me je da uđem. U sobi, na niskim tronošcima i na podu sjedilo je više drugova. Poznao sam Murata i Miljenka Cvitkovića. Murat me je predstavio visokom mršavom čovjeku. Bio je to drug Tempo, delegat CK i Vrhovnog štaba. Pored njega, u sobi su se nalazili još Oskar Danon, Vojo Ljujić, dr Edhem Čamo, Vladimir Perić (kasnije poznat pod imenom Valter) i još neki. Pozdravio sam se sa svima. Sjeli smo da razgovaramo. Saznao sam da su u posljednje vrijeme pod rukovodstvom Tempovim formirana dva bataljona koji treba da posluže kao jezgro buduće Istočnobosanske proleterske brigade. Tempo je došao s jednim od tih bataljona, dok je drugi ostao uz Glavni štab za Bosnu i Hercegovinu negdje na Romaniji. U štab te brigade bili su određeni Vojo Ljujić, kao komandant, Pašaga Mandžić Murat, kao politički komesar. Zasad, oni su privremeno komandovali i ovim bataljonom. Znači, ovaj koji je nama stigao bio je Prvi istočnobosanski

proleterski bataljon.¹⁶² Bataljon je bio formiran uglavnom od boraca Romanijskog i Zeničkog partizanskog odreda i onih koji su od nas s Ozrena otišli s Muratom, a bilo je u njemu i boraca iz odreda »Zvijezda«.

Upitao sam Tempa da li ostaje na snazi njegovo naređenje za napad na dolinu Krivaje koje mi je prenio Miljenko Cvitković i da li će u toj akciji učestvovati i Proleterski bataljon. Tempo mi reče da Odred treba da izvrši zadatak, ali da Proleterski bataljon u njemu neće sudjelovati. Dogovorili smo se da odem u Štab 5. bataljona, da izdam potrebna naređenja i odredim zamjenika koji će komandovati noćasnjim napadom, a potom da se vratim, jer treba da razgovaramo o situaciji u Odredu i o mjerama koje treba preduzeti da bi se ta situacija popravila.

Otišao sam do Popića i napisao naređenje Todoru Paniću i Đorđu Simiću u vezi s noćasnjom akcijom. Izvijestio sam ih da ću krenuti s Tempom, a njih dva neka se sporazumiju o daljim pripremama i njihovom izvođenju.

Iako sam se brinuo za ishod noćasnjih borbi, ipak me je više interesovao dalji razgovor s Tempom, i zato sam požurio natrag. Na savjetovanju koje smo održali izložio sam situaciju na teritoriji Odreda, a naročito događaje koji su se desili poslije Muratovog odlaska. Razgovarali smo podrobno o svemu i u osnovi se složili o onom šta treba raditi. Došlo je do izvjesne razlike u pogledu načina kako to da uradimo. Drug Tempo i drugovi koji su s njim došli smatrali su da treba odmah pristupiti čišćenju, dok sam ja predlagao nešto drukčiji postupak, koji je, doduše, zahtijevao i malo više vremena. Ja sam bio mišljenja da je potrebno najprije upoznati Proleterski bataljon sa prilikama, i u tu svrhu s njim prokrstariti određskom teritorijom. Predlagao sam zatim da Bataljon, zajedno sa Odredom, izvrši neku akciju koja bi ga popularisala među našim borcima, a za to vrijeme da prikupimo još ljudi radi njegovog omasovljenja. Zato treba da s Bataljonom pređemo na

¹⁶² Ovaj bataljon je formiran 13. marta 1942. godine u selu Srednjem, kod Sarajeva.

Trabevu, gdje su uslovi za prikupljanje ljudi u Bataljon mnogo povoljniji, da tu, zajedno s tamošnjim našim jedinicama, ojačanim još jednim bataljonom koji bismo sa Ozrena povelj, napadnemo Modriču, da se u njoj dobro snabdijemo, a zatim da organizujemo prebacivanje onih sedam-osam vagona hrane koja je, prikupljena za Ozrenski odred, još ležala na Trebavi. Smatrao sam da bi ta akcija povoljno odjeknula među našim borcima, kao i u pozadini, gdje su glad i oskudica zahvatile prilično maha. Tempo je bio protiv moga prijedloga, uglavnom zato što je — prema njegovoj izjavi — Bataljon dobio zadatak da se na terenu Ozrenskog odreda zadrži svega deset dana.

Riješeno je da Bataljon već u zoru krene prema Brezicima. Izdata su naređenja da se odmah uhapsu Bogdan Jovičić i Kršo Petričević, seoski trgovac iz Karačića, kao organizatori ubistva romanijskih kurira. Sporazumjeli smo se da treba uhvatiti i dr Branka Stakića, učitelja Topića, Cvijetina Todaći i Đokana Šarčevića.

Pred mrak, kad se skupila većina naših boraca koji će sudjelovati u noćasšnjoj akciji, održali smo miting na kome smo govorili Tempo i ja. Tempo je naročito opširno govorio o četničkoj izdaji, o novoj situaciji koju je ta izdaja stvorila, o potrebi stvaranja istinski narodne vojske koja bi svojom disciplinom i organizacijom mogla da se suprotstavi neprijatelju, kako onom spolja, tako d onom iznutra. Govorio je o rješenju našeg Vrhovnog štaba da, pored partizanskih jedinica, stvara i Dobrovoljačku narodnooslobodilačku vojsku, u kojoj je mjesto svakom poštenom i rodoljubivom čovjeku ove zemlje. Istovremeno, on je pripremio oštrim mjerama svima koji misle da će pomoću izdaje razbiti naše redove. Ja sam uglavnom podržao ono što je Tempo u svom govoru naglasio, napominjući da je došlo vrijeme da se izvjesne stvari izmijene u našoj sredini i da zbog toga treba još čvršće da zbijemo naše redove.

Te noći dugo smo razgovarali. Od Tempa sam saznao da se naša glavnina nalazi negdje na prostoru od Jahorine planine do Crne Gore, i da je drug Tito negdje oko Foče. Sznao sam i mnoge pojedinosti o posljedicama takozvane druge neprijateljske ofanzive na istočnu

Bosnu. On mi je kazao da je Škrab, poslije odlaska od nas, stigao preko Sarajeva njemu i ispričao mu kako je Ozrenski odred potpuno razbijen i uništen, i još štošta drugo. Ja sam Tempa obavijestio o onom što sam saznao o Majevici i o centralnoj Bosni. Tempo se naročito interesovao o tome da li smo što saznali o dolasku krajiške jedinice koja je, navodno, tih dana trebalo da se prebaci u istočnu Bosnu. Radilo se o 1. krajiškom proleterskom bataljonu koji je imao da uđe u sastav bosanske proleterske brigade. Oskudne vijesti koje smo tih dana prikupili govorile su samo da je i tamo došlo do sukoba s četničkim elementima. I dalje su se ponavljale vijesti o smrti Mladena i Masla.

S Tempom su stigli i kurir Glavnog štaba Hrvatske Dušan Pekić i krajiški kurir Škondrić. Oni su se vraćali s poštom. Uz njih je išla i grupa Krajišnika koji su željeli da se prebace u Krajinu i tamo stupe u odrede. Tempo mi je dao zadatak da im organizujem prebacivanje preko Krnjina.

U toku noći čuli smo početak borbe. Tog jutra, kad smo već htjeli da krenemo, saznali smo prve pojedinosti o toku noćasnje akcije. Todor Panić i Boško Popić izvršili su svoj zadatak u potpunosti. Todor Panić, koji je komandovao desnim krilom, sastavljenim od jednog dijela boraca 1. i 3. bataljona, uspio je već u prvom naletu da razbije neprijatelja i odbaci ga prema Zavidovićima, te da izbije na most na sedmom kilometru željezničke pruge Zavidovići—Olovo. Dio njegovih boraca vodio je borbu za likvidaciju neprijateljske posade u Stogu. Boško Popić je sa borcima 5. bataljona prodro preko Gara prema Vožućoj. Međutim, Bogdan Jovičić, koji je imao da nastupa na lijevom krilu, da tu zatvori pravac ribničkoj muslimanskoj legiji i da obezbijedi akciju Boška Popića, zatezao je te noći dugo s pokretom, a kad je krenuo, nije stigao dalje od Klupa. Prema puškaranju koje se čulo od Ribnice i Banovića moglo se pretpostaviti da je legija krenula u pomoć ustašama u dolini Krivaje. Neka njena omanja jedinica pripucala je pod samim Malčićima, i pošto su domaći borci otišli s Boškom Popićem, krenuo je Murat s patrolom Husinjana da vidi o čemu se radi. Sznali smo da je Bogdan Jovičić

te večeri bio prilično uznemiren i nepovjerljiv kad je čuo za dolazak Proleterskog bataljona.

Pošto su dvije čete Udarnog bataljona već bile spremne za pokret, nismo imali vremena da se dalje bavimo današnjom krivajskom akcijom, i krenuli smo prema Panjiku. Miljenko Cvitković je ostao s jednom četom u Malčićima da tu sačeka povratak Bogdana Jovičića i da ga uhapsi, zatim da krene u Karačić i tamo uhvati Kršu Petričevića, a onda preko Bukovice da dođe na Brezike.

Krećući se u dugoj koloni, mi smo sa one dvije čete obišli odredske položaje prema Turiji. Odmorivši semaio na Panjiku, produžili smo prema Brezicima, gdje smo stigli skoro u isto vrijeme kad i ona četa s Miljenkom Cvitkovićem. Miljenko je dotjerao vezane Bogdana Jovičića i Kršu. Naša kolona, koja je imala zadatak da pronađe učitelja Topića, nije ga našla.

Tempo je riješio da se borci Proleterskog bataljona odmore na Brezicima dan-dva, a za to vrijeme da se saslušaju Bogdan Jovičić i Kršo, eventualno pronađu još neki krivci i ocijeni utisak koji je među našim borcima i domaćim svijetom izazvao dolazak Proleterskog bataljona.

Na povratku iz akcije, te noći stigli su u Štab Todor Panić i Marinko Nešković. Marinku je tog dana poginuo brat na Stogu i zato je bio utučen i žalostan. Upoznao sam ih s Tempom i ostalim drugovima. Todor nas je obavijestio o rezultatima akcije. Napad nije uspio dijelom zato što su ribničke ustaše prodrle u zaleđe Bošku Popiću,¹⁶³ a dijelom zato što je Zenički odred, koji je sudjelovao u akciji s juga, bio suviše malobrojan da bi postigao neki ozbiljniji rezultat na tako širokom frontu, dok odred »Zvijezda« nije uopšte sudjelovao u akciji.. Ne znam radi čega ga je Miljenko i uzimao u kombinaciju, pošto je bio daleko.

Na savjetovanju, koje smo održali te noći, Tempo je izložio razloge koji nameću potrebu što korjenitijeg čišćenja Odreda i što čvršćeg organizacionog poveziva-

¹⁶³ Tom prilikom poginuli su Uroš, Danilo i Jovo Stakić, Stojan Đurić, Uroš Stanković i još neki.

nja Trebave i Ozrena sa Zeničkim odredom. Za komandanta tog novog štaba Grupe odreda Tempo je predložio mene, za političkog komesara Miljenka Cvitkovića, za zamjenika komandanta Todora Panića, za zamjenika političkog komesara Vladimira Perića Valtera. Za komandanta Trebavskog odreda predvidjeli smo Đorđa Sirnica, a za komesara Ismeta Kapetanovića. Komandant Zeničkog odreda ostao bi i dalje Nikola Prodanović.

Ta dva dana, dok se Proleterski bataljon odmarao, nastojali smo da pratimo šta se dešava u Odredu i selima. Većina boraca bila je rezervisana. Znali su da smo uhapsili Bogdana Jovioića i da tražimo još neke. Saznali smo da se nešto dešava oko Striježevice i Tekučice, to jest po selima u kojima je Cvijetin Todić imao većeg uticaja. Zatim smo preko Sime Lukića saznali da je Cvijetin Todić odlučio da formira neki četnički odred i da već prikuplja ljude. Učitelja Topića i dr Branka Stakića nismo našli. Oni su se bili negdje sklonili.

Tempo mi je stavio u zadatak da organizujemo savjetovanje predstavnika svih vojnih i pozadinskih vlasti i da na to savjetovanje pozovemo što veći broj uticajnih ljudi s teritorije Odreda. Na tom savjetovanju trebalo je da raskrinkamo četničke cjepače Cvijetina Todića, Đokana Šarčevića, Mirka Topića, dr Branka Stakića i druge, a istovremeno da preduzmemo organizacione mjere radi učvršćenja Odreda.

Pošto se bataljon odmorio, krenuli smo s njim da prokrstarimo sela oko Preslice. U Boljaniću nas je dočekao Todor Panić. Tu smo ručali a onda krenuli prema Tekučici. Na putu smo saznali da se Cvijetinu Todiću priključio Cvijetin Đurić, komandir 5. čete 2. bataljona. Po nagovoru Cvijetina Todića, Đurić je s nekim svojim ljudima iznio teški mitraljez na Hum, s namjerom da nas dočeka čim se pojavimo, ali su borci odbili da odmah pucaju. Oni su željeli da najprije sa mnom razgovaraju.

Prije ulaska u Tekučicu uputili smo patrolu na Hum. Pred zgradom u kojoj se obično nalazila komanda čete zatekli smo desetak ljudi. Patrola koja je upućena na Hum našla je tamo grupu boraca i s njima se lijepo porazgovarala; zatim su se zajedno spustili do nas. Tu

smo, razgovarajući s ljudima, saznali da je Cvijetin Đurić, čim je vidio našu kolonu, otišao u Striježevicu Cvijetinu Todiću. S njim je otišao i jedan dio Tekućičana, dok su drugi odbili da idu, te ostali da nas sačekaju i vide. Razgovarali smo malo s njima. Ja sam im naredio da ne napuštaju svoje položaje i da ostanu na svojim mjestima. Zatim smo sa Proleterskim bataljonom produžili ka Striježevici. Kad smo izbili na Preslicu, izašao je pred nas Petar Đurić, zamjenik komandanta 2. bataljona, jedan od najborbenijih i rijetko poštenih ljudi. Poslije smrti Stanka Panića on je držao položaje pod Bajića kamenom i na Šibovima. Petar je bio vrlo zabrinut. Rekao nam je da Cvijetin prikuplja ljude i da ih huška, a u tome da ga najviše pomaže Đokan Šarčević. Cvijetin je sa svojim ljudima zauzeo položaje iznad Striježevice i vrlo je vjerovatno da će nam dati otpor ako krenemo naprijed.

Razgovarao sam s Tempom. On je prihvatio moj prijedlog da sam odem ispred kolone da vidim šta se tamo radi i da vratim ljude sa zauzetog položaja. Krenuli smo naprijed. Na brijegu iznad Striježevice vidjeli smo da je Cvijetin zaista sa svojim ljudima zauzeo položaj. Kad je čelo naše kolone stiglo na jedno trista metara od tih položaja, doviknuli su nam da stanemo, i kolona je stala. Požurio sam naprijed. Išao sam prema ljudima koje je Cvijetin izveo na položaj. Kad sam se primakao, vidio sam da su zbunjeni. Prišli su mi Cvijetinov brat Branko Todić i Bogoljub Božanović Golub s još nekoliko ljudi. Branko Todić, komandir čete u 2. bataljonu, bio je prvo vrijeme veoma blizak Josipu Jovanoviću i Simi Lukiću. Kad je Cvijetin počeo da vuče na svoju stranu, Branko je bio došao u oštar sukob s bratom. Sad mu je, međutim, prišao sasvim. Počeo sam da ih grdim i da im prigovaram: kako su smjeli da zauzmu takav stav i zaposjednu položaje kad znaju da prema njima ide komandant njihovog odreda. Počeli su da se pravdaju kako oni nisu ništa krivi. Culi su da smo uhapsili Bogdana Jovičića i još neke ljude, kao i da sad tražimo Cvijetina, Đokana i još neke i da se spremamo da ih pobijemo. Rekao sam im da smo Bogdana zaista uhapsili i da ćemo ga izvesti pred vojni sud zato što je

pobio partizanske kurire s Romanije. Isto tako rekao sam im da ćemo za dan-dva sazvati savjetovanje na kome ćemo raspraviti sva pitanja i odlučiti onako kako bude htjela većina boraca.

Dok smo mi razgovarali, oko nas su se počeli prikupljati borci koje je Cvijetin izveo na položaj, tako da na njemu nije gotovo niko ni ostao. Skupilo se tu oko pedeset ljudi. Neki od njih počeli su da se izvinjavaju. Dao sam koloni znak da krene. Uskoro je stigao Tempo sa Proleterskim bataljonom, koji je, pjevajući, počeo da se postrojava. Ubrzo se oko nas okupila prilična gomila seljaka. Iskoristili smo tu priliku i održali miting. Govorili smo Tempo i ja — uglavnom ono što smo govorili i prije neki dan u Malčićima.

Kako se već počelo smrkavati, razmjestili smo bataljon po selu radi konačenja. Preduzeli smo doduše naročite mjere opreznosti. Mi smo se sa štabom smjestili u kući Ignjata Lazukića, čovjeka koji je bio veoma blizak Cvijetinu Todiću. Cvijetina toga dana nismo nigdje primijetili. U toku noći saznali smo da se Cvijetin — kad su ljudi koje je izveo na položaj odbili da pucaju na nas — odvojio s nekolicinom i obilaznim putem vratio u Tekućicu, Cvijetinu Đuriću. S njime su otišli Đokan Šarčević, učitelj Mirko Topić, kaluđer Georgije i još neki.

U toku noći razgovarao sam opširnije sa Brankom Todićem, Golubom Božanovićem i drugima. Uvjeravali su me da bi zasad trebalo Cvijetinu oprostiti, a oni će ga nagovoriti da se povuče. Odgovorio sam im da treba da dođu na savjetovanje koje smo zakazali na Brezici-ma, pa ćemo tamo rješavati o svemu.

U zoru smo krenuli preko Paklenice prema Brezici-ma. Uz put smo izvršili smotru Osojničke i Pakleničke čete. Komandir Osojničke čete bio je Jovan Vukelić, čovjek odan i borben. On nas je dočekao lijepo. Isto tako, vojnički postrojena, lijepo nas je dočekala i Paklenička četa, sastavljena od mladih i odabranih borbenih ljudi.

Na Brezike smo stigli dosta rano. Riješili smo da savjetovanje održimo idućeg dana. Pored redovnih kurira razaslali smo u sela i nešto domaćih ljudi, onih

koji su se već bili javili za brigadu, da tamo proagituju i nastoje da prikupe još nešto boraca. U tu svrhu krenulo je nekoliko grupa.

Već u rano jutro 18. aprila počeo je Proleterski bataljon da se priprema za smotru. Njegova 1. četa je bila smještena u kućama Lazarevića i Maksimovića na Ravnoj gori, na južnoj padini Brezika. Druga četa, pod komandom Josipa Jovanovića, bila je smještena u Nedića kućama, na Brezovu, to jest na istočnoj padini Brezika. Treća četa, kojom je komandovao Melenta Bošnjak, i 4. četa, pod komandom Vernića, španskog borca, bile su uglavnom smještene u Simića kućama, na sjeverozapadnoj padini, u blizini Štaba odreda. Štab Proleterskog bataljona bio je smješten u kući pokojnog Bože Spasovića, nekako u sredini između ovih triju grupa.

Tempo je pošao do Štaba Proleterskog bataljona, a ja sam ostao u Štabu odreda da posvršavam neke poslove: između ostalog, da pripremim vodiče i propusnice za Pekića i Škondrića i za one Krajišnike koji su se spremili da toga jutra krenu prema Trebavi, odakle će ih Nikola čelić prebaciti dalje; zatim da pripremim neke prijedloge za današnje savjetovanje i da sastavim spisak komandnog kadra i njegovih izmjena koje je trebalo sprovesti toga dana. Namjesto Bogdana Jovičića, koji je na osnovu presude Vojnog suga te noći strijeljan, postavili smo Vojina Marjanovića, dotadašnjeg zamjenika Bogdanovog. Namjesto Cvijetina Todića riješili smo da postavimo Petra Đurića, a na mjesto Todora Panića, koji je premješten u Štab grupe odreda, riješili smo da postavimo Vojina Panića.

Upravo sam završavao te poslove kad mi javiše da su kuriri s vodičima i onom grupom Krajišnika spremni za pokret. Izašao sam pred Štab da Pekiću i Škondriću dam neka uputstva u vezi sa njihovim putem, kad odjednom na sjevernoj strani sela, tamo negdje oko prvih seoskih kuća, začusmo ubrzanu pušcanu i mitraljesku paljbu. Meci počеше da zvižde oko nas i da udaraju u grede i krov štapske zgrade. Odmah sam shvatio o čemu se radi. Očevidno — to je Cvijetin sa svojom grupom izvršio prepad. Uletio sam u Štab, zgrabio mašinku,

šaržere i moju vojničku torbu, i kad sam izletio napolje, upao sam među borce jedne čete Proleterskog bataljona koja se u neredu povlačila, iznenadena žestinom napada. Pokušao sam da ih zadržim, ali sam odmah uvidio da mi to u ovom času neće poći za rukom. Istovremeno sam primijetio da se na odsjeku 1. i 2. čete ne čuje nikakva paljba, iz čega sam zaključio da je napad izvršen samo iz jednog pravca.

Prikupio sam nekoliko ljudi oko sebe, među njima Pekića i Škondrića, i pozvao ih da idu za mnom. U zgradi Štaba nismo se mogli održati, jer je građena od jelovih greda, kroz koje su meci lako prolazili, a napadač je već počeo da izbija iznad Simića kuća. Potrčali smo zato prema kući pokojnog Bože Spasojevića, gdje sam računao da ćemo zateći Štab Proleterskog bataljona i druga Tempa. Ali, kad smo stigli, vidjeli smo da je kuća prazna. Veći broj boraca se povlačio uz južnu kosu prema Ravnoj gori, to jest prema Lazarevića i Maksimovića kućama, u kojima je bila smještena 1. četa. U potoku, kod bolnice, zatekao sam komandanta Proleterskog bataljona Voju Ljujića, Oskara Danona i dr Čamu s još nekoliko ljudi iz Proleterskog bataljona i nekim borcima iz 1. bataljona našeg odreda. Predložio sam Voji da se i mi povučemo gore, da tamo zauzmemo položaj i vidimo šta ćemo dalje učiniti. Krenuli smo uz jedan potok. Dok smo se prebacivali, nedaleko od mene bio je ranjen u trbuh Pero Lukić iz Osojnice, borac iz 1. bataljona Ozrenskog odreda. Nešto kasnije bio sam i sam ranjen. Metak je najprije udario u cijev moje mašinke, tu se rasprsnuo, a onda, iskidavši kaiš na mašinki, sručio se u moje desno bedro. Zahvaljujući toj slučajnosti, rana nije bila teška. Produžili smo dalje i ubrzo izbili na Ravnu goru, na položaje koje je upravo zaposjedala 1. četa Proleterskog bataljona.

Grupa s kojom nas je napao Cvijetin Todić nije nastupala jedinstveno, razvukla se i postupno zastajala. Oko nas su se prikupljali borci iz 3. čete. Uskoro je došao i Tempo. Pretresli smo na brzinu situaciju. Riješili smo da predemo u protivnapad i u strijelcima se počeli spuštati u potok, ali smo tek na drugoj njegovoj strani naišli na slab otpor. Upravo u času kad smo kre-

nuli u napad, začuli smo paljbu sa odsjeka 2. čete Proleterkog bataljona. Vidjelo se da je i ona prešla u napad, a po paljbi moglo se lijepo pratiti kako napreduje. Na ozbiljniji otpor naišli smo tek na sjevernom rubu sela. Kad ga je nešto kasnije 2. četa još jače pritisnula, napadač je naglo napustio položaj i počeo da se povlači prema Ostrvici. Josip Jovanović je sa svojom četom nastavio da ga goni. Selo je bilo očišćeno. U Štabu, u kome je vladao strašan nered, zatekao sam Dušana Stanišića, koji je na štakama uspio da se za vrijeme borbe skloni u podrum i tu sačeka njen završetak. S njime su se bili sklonili još neki borci, među kojima čak dvatri od onih koje je Cvijetin natjerao da idu s njim u napad.

Udar koji je izvršio Cvijetin bio je munjevit i žestok. I, po nesreći, on se sručio upravo na borce koji su u Proleterski bataljon došli iz Zeničkog odreda, od kojih većina dotad gotovo nije ni učestvovala u borbi. Rezultat napada, iako Cvijetinu nije donio željenog uspjeha, bio je dosta težak za nas. U zgradama oko Štaba zatekli smo 8 mrtvih i nekoliko ranjenih boraca Udarnog bataljona. Među ranjenima nalazio se i Franjo Marković, brat Irčev, koji je bio pogođen u želudac. Njegova rana je bila teška i beznadna. Među mrtvima našli smo Peru Miljanovića, husinskog rudara, političkog komesara 3. čete. Tom prilikom poginuo je i Ljubo, mlađi brat Pere Kosorića. Našli smo i dvojicu ranjenih Cvijetinovih ljudi i zajedno s našim ranjenicima prenijeli ih i smjestili u bolnicu. U bolnici smo zatekli Zoru Pijunović i Dragicu Mitrović. One su nam ispričale da su Cvijetinovi ljudi upali u bolnicu i odveli dr Rozu Papo i bolničarke Nadu i Ljilju Dursun da im previju Cvijetina Đurića i još neke ranjenike. Njih tri je nešto docnije Murat pronašao na kraju sela u posljednjoj kući, sa tri-četiri borca iz 3. čete Udarnog bataljona, koje su Cvijetinovi ljudi bili zarobili a zatim ostavili prilikom povlačenja.

Diskutovali smo o tome šta da radimo dalje. Znali smo da je ova iznenadna borba omela zakazano savjetovanje. Dan je bio već prilično poodmakao, i zato prijedlog nas nekolicine da odmah nastavimo gonjenje nije prihvaćen. Pošto su ljudi bili izmoreni i gladni, riješili

smo da prenoćimo na Brezicima, a sutradan da krenemo protiv Cvijetina.

Od Nade, Roze i Ljilje i od nekih žena u selu saznali smo da su Cvijetini ljudi odveli sa sobom nekoliko boraca 3. čete Udarnog bataljona. Josip Jovanović sa svojom četom gonio je Cvijetina i njegove ljude sve do Ostrvice, i kako nije imao veze sa Štabom bataljona, napustio je dalje gonjenje i vratio se. Od Dušana Stanišića, Nade, Roze i Ljilje prikupili smo niz podataka o Cvijetinu i njegovoj grupi. Od njih smo saznali da se Cvijetin sa svojim ljudima povlači prema Lipcu u priličnom neredu.

Pokušao sam u nekoliko mahova da pozovem telefonom Boljanić. Želio sam da razgovaram s Todorom Panićem. Međutim, veze nije bilo. Vjerovatno su je Cvijetini ljudi prekinuli. To veče stigli su u Štab na Brezike Simo Lukić, Ismet Kapetanović, Soka i Beba Veselić i još neki, koji zbog borbe nisu mogli ranije doći.

Savjetovali smo se šta da radimo. Drugovi su se čudili kako se moglo desiti da o Cvijetinovim pripremama i napadu nismo bili na vrijeme obaviješteni, i to mi prebacivali. Imali su pravo. Naša obavještajna služba bila je usmjerena u pravcu borbe protiv neprijatelja izvan teritorije našeg odreda, i ona je u tom pogledu zaista dobro funkcionisala: mi smo bili u stanju da preko te naše službe saznamo gotovo sve namjere neprijateljeve, i to uvijek na vrijeme; a, eto, na teritoriji samog Odreda nismo toj službi posvetili nikakve pažnje.

Iste noći uputio sam kurire u bataljone Odreda, pozivajući ih, uglavnom, da ostanu na dotadašnjim položajima do daljeg naređenja. Jedino sam pozvao Todora Panića da nam se sa 3. bataljonom priključi u akciju protiv Cvijetina, koju namjeravamo da preduzmemo sutra prije podne.

Tokom noći saznali smo još neke pojedinosti o Cvijetinovom napadu. Tako, na primjer, kad je njegova grupa bila potisla 3. četu, pokušalo je nekoliko njegovih ljudi da se prebaci u zaleđe 1. čete Udarnog bataljona i

na taj način izazove zabunu. U tom svom prebacivanju nabasali su na Gostu Gavrića iz Brezika, kandidata Partije i borca 1. bataljona. Kad je zapucalo, on se nalazio kod kuće. Uzeo je pušku i krenuo da vidi šta se to dešava. Čim je vidio Cvijetinove ljude, odmah je ocijenio šta namjeravaju, zauzeo zaklon i počeo na njih da puca, i tako uspio da ih odbije. Slično nešto desilo se Dediću i Bajkanoviću. Oni su išli na savjetovanje. U času kad je na Brezicima započela borba, susreli su dvojicu nepoznatih ljudi naoružanih puškama. Zapitali su ih o čemu se radi i kakva je to pucnjava. Bili su to Cvijetini ljudi, koji su pokušali da Dedića i Bajkanovića nagovore da im se priključe. Dedić ih je ipak razoružao, ali, kako nije znao kakva je situacija na Brezicima, pustio ih je da pobjegnu. Marinko Nešković je bio odlučniji. On je sa Dragićem Kršićem takođe bio pošao na savjetovanje. Kad je začuo borbu pravilno je ocijenio o čemu se radi, probio se do nas u času kad smo preduzimali protivnapad i odmah krenuo uza me i Murata. Međutim, većina drugih, zbunjena iznenadnom borbom koja se prenosila s jednog kraja sela na drugi, zastajala je da sačeka šta će biti.

Simo Lukić se te noći, u sporazumu s nama, vratio na odsjek 2. bataljona da na terenu pripremi naše najpouzdanije ljude za sutrašnji pokret. Dedića i Bajkanovića vratili smo u njihov bataljon još poslije podne. Kurire koje smo razaslali u bataljone mogli smo očekivati tek u prve časove prijepodneva. Bajkanović i Dedić javili su nam se prvi i izvijestili nas da će njihov bataljon biti na našoj strani bez obzira na sve. Vojin Marjanović, koga smo toga dana uputili da mjesto Bogdana Jovičića preuzme komandu nad 4. bataljonom, nije javljao ništa, ali nas taj bataljon u tom času nije mnogo ni zanimao. Oko 7 sati izjutra stiže Spasoje Janković iz Boljanića. Njega je poslao Todor Panić s porukom da će biti uz nas. Međutim, Spasoje nam je pripovijedao o velikoj potištenosti i zbunjenosti koju je naša jučerašnja borba izazvala kod boraca, a naročito kod naroda u pozadini. Od Sime je bilo rano očekivati vijesti, a od Ignjata Radojčića i Petra Đurića još nije bilo ni glasa. Toga jutra, 19. aprila, Tempo je upravo bio riješio da

s Udarnim bataljonom krenemo protiv Cvijetina Todića, kad stigoše prvi kuriri 5. bataljona. S njima je došao i kurir Zeničkog odreda s poštom Glavnog štaba upućenom Tempu. Dok je Tempo pregledao poštu, pročitao sam Popićev izvještaj. On je uvjeravao da će sa svojim bataljonom ostati uz nas i izvršavati moja naređenja.

Pošto je pregledao poštu, Tempo nas je obavijestio o njenom sadržaju. Drugovi iz Glavnog štaba javljali su o stanju kod njih i na terenu Vrhovnog štaba. Situacija je bila veoma teška. Neprijatelj je vršio jak i stalan pritisak na naše glavne snage. Na Romaniji je, usljed četničke izdaje, stanje bilo veoma teško. Drugovi iz Glavnog štaba smatrali su da je potrebno izvršiti grupisanje 1. i 2. udarnog bataljona i u tu svrhu predlagali Tempu da se s bataljonom što prije vrati u Glavni štab.

Drug Tempo je održao savjetovanje sa drugovima iz Štaba Proleterskog bataljona, na kome je donesena odluka da Udarni bataljon još istog dana napusti Ozren 1 pređe u zenički kraj. Tempo i drugovi smatrali su da bi gonjenje Cvijetina značilo upuštanje u borbu na duži rok. Oni su ocijenili da nas je Cvijetin napao sa tri do četiri stotine ljudi; sama činjenica da nas je iznenadio prije nego što nas je iko mogao obavijestiti o tim njegovim namjerama govori da na Odred, kao saveznika, Proleterski bataljon ne može računati. Osim toga, oni su smatrali da je stanje u pogledu hrane više nego kritično. Tempo mi je već rekao da je Proleterski bataljon dobio zadatak da ostane na terenu Ozrenskog odreda ne duže od 10 dana. Sve su to bili razlozi na osnovu kojih su drugovi smatrali da je dalje zadržavanje Proleterskog bataljona na teritoriji Odreda besmisleno. Tempo je naredio pripremu za pokret. Pokret je trebalo da započne čim bataljon ruča. Meni je naređeno da i sam odem sa Proleterskim bataljonom i pokušam da što prije skupim sve drugove iz Odreda, naročito komuniste.

Ja sam o cijeloj ovoj stvari imao drugo mišljenje i nastojao sam da ga branim. Pokušao sam da uvjerim druga Tempa da bi ipak trebalo da se s Bataljonom još neko vrijeme zadržimo na Ozrenu. Smatrao sam da Cvijetin nije naročito jak i da bismo, ako odmah predu-

zmemo gonjenje, umnogome mogli da izmijenimo stanje u našu korist. Moje mišljenje i uvjerenje bilo je da je glavnina Odreda na našoj strani i da je potrebno prikupiti i organizovati bar one najpouzdanije ljude. Usljed toga što smo se bavili drugim poslovima, mi tih dana u stvari nismo ni stigli da agitujemo i prikupljamo ljude za brigadu. Predložio sam drugu Tempu: ako oni ne mogu da ostanu još koji dan, neka ostave mene s nekoliko ljudi, ili možda čak i samog, da pokušam da koliko-toliko održim Odred, a ako ne uspijem, ja uvijek imam vremena da za njima krenem. Tempo nije na to pristao. On je smatrao da bi to značilo samo uzalud izgubiti glavu, i ostao pri tome da moram ići s njima.

Kako je ostalo malo vremena do polaska, poslao sam nekoliko kurira najpouzdanijim drugovima. Obavijestio sam ih o pokretu i naredio im da prikupe što više ljudi i požure da nas još do mraka stignu. Pokušao sam to s malo nade. Mi smo tih dana razaslali po selima i jedinicama najpouzdanije ljude i ono malo komunista, među kojima Diku Jakšića, Milovana Gajića, Marka Blagojevića, Micana Pejića, Miloša Nedića, da politički pripreme i prikupljaju ljude za brigadu. Na taj zadatak je bio pošao i Franjo Marković kad je nabasao na Cvjetinove ljude koji su krenuli da nas napadnu. On je bio prva žrtva. Ostali su tada bili rastureni, i malo ko od njih je mogao da nas stigne.

To prijepodne pokopali smo mrtve drugove, među njima i Franju Markovića, koji je te noći umro od zadobijene rane. Luki Lazareviću dao sam da zakopa odredsku arhivu i nešto težeg oružja, koje nismo mogli da povučemo sa sobom.

Krenuli smo oko jedan sat po podne prema Bukovici. Krećući se dosta sporo, prilično kasno smo stigli u Neniće na Podsijelovu, gdje je bila jedna četa 5. bataljona. Štab bataljona se nalazio u Malčićima, na starom mjestu. Želio sam još da razgovaram s Boškom Popićem, ali su drugovi insistirali da iste noći predemo Krivaju. Tražio sam i Jeftu Blagojevića, ali je i on bio kod Boška Popića. Sakupio sam borce te čete i rekao im da zbog četničke izdaje napuštamo ovaj kraj. Pozvao sam ih da krenu s nama, i zaista je već dio njih — a

to su uglavnom bili ljudi iz doline Krivaje — pristao. Borci su odmah počeli da se spremaju. U času kad smo htjeli da krenemo, stigla nas je grupa ljudi koje je predvodio Fikret Dedić. Bili su to borci iz 1. bataljona, među kojima David Đurić, Brišo, Obralić, Simo Malinović, Momir Lalović i još neki.

Pošli smo prema Krivaji. Dužina kolone i zamor ljudi sve su više usporavali naš pokret. Kad smo stigli u pogorjeli zaselak Kesten, već je bilo počelo da sviće. Do rijeke Krivaje, koju smo još za mraka morali preći, ostalo je podosta puta. Morali smo, dakle, da ostanemo i predammo na njenoj desnoj strani, da bismo rijeku prešli iduće noći. Kako u Kestenu nije bilo ni jedne cijele kuće, a i sam je položaj sela vrlo nezgodan, jer leži u dolini ispod položaja ustaških i legionarskih bandi, predložio sam da se vratimo malo natrag i da predammo u selu Krčevinama.

U toku dana stigla su nas još dva-tri čovjeka. Isto tako došao je do nas Radovan Lukić, odbornik iz G. Brijesnice. Bio je žalostan i utučen. Poslao ga je Boško Popić da vidi šta je s nama i da provjeri da li smo se prebacili preko Krivaje. Izložio sam mu razloge zbog kojih odlazimo s Ozrena i rekao mu da Bošku Popiću preporučujem da i on pođe s nama. Pošto nismo imali hrane uza se, vratio sam ga odmah Bošku da nam pošalje nešto za ručak i večeru. Oko podne stigli su neki seljaci i donijeli nam poslatu hranu. Boško Popić, međutim, nije došao.

Noću 20. aprila krenuli smo prema rijeci. Na Stošničkoj ćupriji mogli smo očekivati ustašku zasjedu. Izvidnica koju smo poslali naprijed nije našla nikog ni na mostu ni u blizini njega. Ali je sam most bio dijelom spaljen i srušen. Stakić ili neko drugi obavijestio je ustaške vlasti o našem kretanju i pravcu. Nisu nas smjeli sačekati, ali su zato spalili most da nam ometu prebacivanje. Zahvaljujući snalažljivosti Rudija Petovara i još nekih drugova uspjeli smo da od nekih greda na brzinu napravimo prelaz i prebacimo se na drugu stranu.

Prvu patrolu Zeničkog odreda sreli smo na Voštanu. Oko podne stigli smo u Kamenicu i tu se ulogorili.

U gostovičkom kraju nismo se zadržali dugo. Tu, između Voštana i sela Bijele Vode i Okruglice, bile su razmještene jedinice Zeničkog odreda. Proleterski bataljon se odmarao i pripremao za pokret prema Romaniji. Drug Tempo je naredio da se dio ljudstva Zeničkog odreda pripremi da pođe sa Proleterskim bataljonom, kao sastavni dio buduće brigade.

I sad se desilo ovo: u času kad smo smatrali da sve ide u redu, došlo je do organizovanog puča u Zeničkom odredu, kome se priključio i veći dio 3-će, Zeničke čete, Proleterskog bataljona. Dogodilo se to i ovdje sasvim iznenada.

Jedne kišne noći, prvih dana maja, organizovana banda, sastavljena uglavnom od boraca pomenute 3. čete, pod vodstvom Goluba Mitrovića, komandira jedne čete Zeničkog odreda, iznenada je, na spavanju, napala 2-gu, Ozrensku četu, Proleterskog bataljona. Tom prilikom palo je petnaest ljudi, među kojima sve sami naši stari borci: Ivo Marijanović, Ivo Topalović, Meho Azabagić i još nekoliko boraca. Ubijen je komesar jedne zeničke čete, poznati predratni sportista Gojko Uzelac.

Do puča je došlo i u četi na Voštanu, gdje je ubijen politički komesar, bivši rudar iz Kaknja, drug Mali, dok je komandir Milivoje Piljuga uspio da se pod borbom probije do nas.

Riješeno je da krenemo prema Glavnom štabu, ali gotovo istovremeno stigoše od njega kuriri sa izvještajem da je on u pokretu prema nama. I zbilja, već drugog dana stigoše drugovi Ročko Čolaković, Uglješa Danilović, Avdo Humo, Iso Jovanović i Pero Kosorić, u pratnji 2. udarnog bataljona, pod komandom Ratka Perića, i još jedne jedinice Crnovrškog odreda, pod komandom Voje Ilića. S njima stiže i teško ranjeni drug Pero Stambolić, koga su Majevčani, borci 2. udarnog bataljona, donijeli na nosilima. Članovi Glavnog štaba morali su da napuste Crni Vrh poslije prepada koji je prije nekoliko dana izvršio bivši komandir čete Romanijskog odreda Savo Derikonja. Oni su se pod borbom probili preko Okruglice do nas.

Nekoliko dana docnije prebacile su se ove naše priкупljene snage preko Konjuha u Šekoviće, gdje se još

borio Birčanski partizanski odred. Tu smo zatekli Cvijetina Mijatovića i dio Majevečana pod komandom Franje Erljevića.

Teška kriza izazvana četničkom izdajom, vješto smišljenim smicalicama i organizovanom propagandom okupatora, koji je nudio mir i povlastice svima koji su bili spremni da se na ma koji način bore protiv nas partizana, bila je široko zahvatila istočnu Bosnu. Predstojala je teška, uporna i bespoštedna borba; ali zahvaljujući samo toj i takvoj borbi, kriza je bila kratkog vijeka. Pa i taj njen kratki vijek nije ni u kom slučaju značio neku našu kapitulaciju. Istočna Bosna nije bila nijednog časa napuštena. Nije bio napušten ni jedan dio njene teritorije, pa ni ozrenski kraj. U jesen 1942. godine, poslije borbe na Maleševcima, kojom je prilikom bila slomljena snaga majevičkih četnika, došlo je u istočnoj Bosni do novog uspona, do novog poleta, do novog borbenog zamaha, koji nije prestajao sve do dana konačnog obračuna sa okupatorom i njegovim izmećarima.

O ONOME ŠTO SE DESILO NA OZRENU POSILIJE NAŠEG ODLASKA

Prve vijesti o onom što se na Ozrenu zbilo poslije našeg odlaska saznali smo već drugog ili trećeg dana po našem dolasku u selo Kamenicu.

U četu koja je držala položaj prema Voštanu stiglo je nekoliko boraca, uglavnom iz 3. čete Proleterskog bataljona, koji su bili zarobljeni prilikom Cvijetinovog napada. Dovedi su ih nama u Kamenicu, gdje smo ih saslušali. Iz njihovih izjava saznali smo dosta zanimljivih novosti. Pričali su nam o panici i zabuni koja je vladala među Cvijetinovim ljudima poslije njihovog povlačenja sa Brezika. Preokret je nastupio čim su saznali da smo s Proleterskim bataljonom napustili Ozren. Cvijetin je odmah zauzeo odlučniji stav i ponovo okupio oko sebe sve svoje ljude. Sve je to mučno djelovalo na borce i narod po selima. Iako je Đokan Šarčević, pomognut od još nekolicine svojih pristalica, bio za to da

se zarobljeni drugovi pobiju, ipak je otpor većine bio takav da se Cvijetin nije usudio da to učini. U odbranu zarobljenika ustali su mnogi, među kojima i Trifko Trifković, karanovački vodnik koji je u to vrijeme zamjenjivao Vojina Panića, a kasnije se vezao uz Cvijetina. Zarobljenici su bili prosto oti i uz pratnju nekoliko sigurnih ljudi otpraćeni do Boška Popića, koji im je dao vodiče i prebacio ih u gostovički kraj.

Oni su nam opširno pričali o pometnji i utučenosti koja je tih dana zavládala na Ozrenu. Većina nije odobravalá Cvijetinov postupak. Ona je bila protiv izdaje i bratoubistva koje je on počinio. To što je većina ljudi bila protiv međusobne borbe bio je jedan od najglavnijih razloga što su ostali zapanjeni i zbunjeni kad je došlo do sukoba.

Kad je nekoliko dana kasnije stigla još jedna grupa boraca iz 5. bataljona Ozrenskog odreda, saznali smo još neke novosti: da je Cvijetin počeo pregovore sa okupatorom i da je već zaključio neko primirje; da mu ustaše i Nijemci nude mnogo, ali od njega traže da im, u ime garancije, preda dio oružja i da sarađuje u njihovoj borbi protiv komunista; da su borci veoma zbunjeni. Mnogi gundaju. Sve je to djelovalo i na ove ljude, uglavnom Vozučane, da napuste Ozren i pređu u Zenički odred.

Riješili smo da napišemo letak i uputimo ga borcima i narodu ozrenskog kraja. Taj zadatak drugovi su povjerali meni. U letku, koji sam odmah napisao, govorio sam o sramnoj izdaji koju je počinio Cvijetin sa svojom bandom i o teškim posljedicama koje će ona neminovno donijeti; ukazao sam na to šta znače pregovori sa okupatorom i ustašama koje vode Cvijetin, Đokan Šarčević i Branko Stakić, i pozvao borce da se odupru toj najnovijoj sramoti; rekao sam da je naš odlazak sa Ozrena privremen, da ćemo se uskoro vratiti da kaznimo izdajnike i da povedemo još odlučniju borbu za slobodu svoje zemlje i naroda.

Ali kako prilikom našeg odlaska nismo mogli one naše drugove koji su ostali na Ozrenu pripremiti za rad na terenu u novim uslovima, a među njima je bio znatan broj komunista i drugih borbenih i narodnoj stvari

odanih ljudi, odlučili smo da to učinimo ovom prilikom. Pripremili smo potrebne direktive i uputstva, a pošto je to sve trebalo uputiti po nekom sigurnom i pouzdanom drugu, riješili smo da vratimo Luku Lazarevića i po njemu prebacimo sav taj materijal. Sa Lukom su krenuli Mihajlo Maksimović i Momir Lalović.

To su bile prve vijesti i prva veza sa ozrenskim krajem. Kasnije sam saznao mnogo više od ljudi koji su to vidjeli i preživjeli. Ovo što ću sada iznijeti ispričali su mi oni.

Pojava Proleterskog bataljona na Ozrenu i hapšenje Bogdana Jovičića uzbunili su sve one koji su bili protiv linije beskompromisne borbe sa okupatorom i njegovim slugama, linije koju smo zastupali mi komunisti; uzbunili su sve one čija savjest, u odnosu prema nama, nije bila čista. Cvijetin i njegovi saveznici našli su se brzo na okupu. Oni nisu imali velikog izbora: ostalo im je ili da pobjegnu ili da prihvate borbu. I, mada nije bio od one vrste ljudi koji se plaše borbe, Cvijetin je brzo uvidio da je teško pokrenuti veći broj ljudi na bratoubistvo, u borbu protiv nas. Kad je poslije našeg prolaska kroz Striježevicu saznao da smo zakazali savjetovanje, Cvijetin je sazvaio ljude iz svoga bataljona na zbor na Preslicu. Skupilo se oko 200 boraca i nešto nenaoružanih. Tu je Cvijetin održao neke vrste savjetovanja o tome šta da rade. Većina je bila za mirno rješenje sukoba, dok je manji dio bio za to da se napadnu Proleterski bataljon i Štab odreda na Brezicima. Za napad su se najviše zalagali Branko Joksić, Đorđo Cvijanović i Đokan Šarčević. Oni su pokušali da vikom ubijede ostale. Na kraju su uspjeli da nagovore ljude da pođu na Brezike i pokušaju da se s nama lijepo sporazumiju, pa ako to ne bude išlo, onda tek da počnu sa borbom.

Na prolasku kroz Paklenicu pokušali su da pokrenu i Pakleničku četu, ali su komandir Stevo Malinović i vodnik Nedo Jelisić odbili da s njima idu. Pakleničani su ostali na svojim položajima. Kad su se primakli Brezicima, Cvijetin je — protivno zaključku da se prvo pokuša sporazum — sa svojim najodanijim ljudima odmah krenuo u napad, nastojeći da na taj način u borbu natjera i neke koji se nisu s tim slagali. Bilo ih je koji

su uspjeli da se izvuku i pobjegnu kući. Prema kazivanju očevidaca (među njima i Dušana Stanišića), uz Cvijetina je na Brezike došlo oko 200 ljudi, pa ni oni svi nisu učestvovali u napadu.

Kad su se Cvijetin i njegova razbijena grupa poslije borbe na Brezicima našli na Lipcu, većina njegovih ljudi bila je demoralisana. Očekivali su da ćemo ih u stopu goniti. Neki su predlagali da bježe prema Trebavi. Čuo sam da su se neki te noći i prebacili na trebavsku stranu, pokušavajući da dođu u vezu sa Sojićem i pop Savom, pa da je to učinio čak i Cvijetin zajedno sa Stakićem i Đokanom Šarčevićem. Međutim, kad su vidjeli da ih ne gonimo, oni su se ohrabрили i ponovo se počeli pribirati. Cvijetin je odmah okupio oko sebe svoje najpouzdanije ljude, a u toku noći pridošlo mu ih je još nekoliko, naročito onih koji su već otprije bili s nama na ratnoj nozi ili su imali nekog drugog razloga da se boje za svoju kožu. Cijele noći to društvo se čvrsto držalo Lipca,, računajući s mogućnošću da se u krajnjoj nuždi može prebaciti na trebavsku stranu.

I naši ljudi na Trebavi bili su uznemireni. Oni su u pripravnosti čekali od nas neki znak. I Novak Mrkonjić i Nikola Čelić i Vojin Panić znali su da je stigao Proleterski bataljon i da će doći do nekih korjenitih promjena. Ali detaljnije u stvar je bio upućen jedino Ismet Kapetanović. A Ismet je u tom času bio kod nas.

Naš odlazak sa Brezika izmijenio je gotovo u potpunosti dalji tok stvari. Čim je Cvijetin saznao da smo krenuli prema Krivaji, osjetio je da je situacija prevagnula na njegovu stranu. Organizovao je na brzinu jedan dio svojih ljudi u takozvanu leteću grupu, s namjerom da nas goni. Međutim, toj njegovoj vojsci nije se mnogo žurilo za nama. Stigli su samo do Brezika. Tu su razoružali većinu boraca Brezičana, opljačkali nekoliko nama najodanijih kuća, a zatim se vratili Cvijetinu.

Kad su im stigle vijesti da smo se mi već prebacili preko Krivaje, Cvijetin i njegovo uže društvo sazvali su savjetovanje u Boljaniću i na teritoriji Ozrenskog odreda proglasili četničku vlast. Nisu se, doduše, usuđivali da diraju u staru organizaciju Odreda i njegov komandni

.kadar. Popularnost ljudi kao što su bili Todor Panić, Petar Đurić, Jovan Bajkanović, Boško Popić, Vojin Panić i još neki bila je kod boraca i kod naroda tolika da se Cvijetin i njegovo četničko društvo nisu usuđivali da ih diraju. Po nesreći, ti poštteni i borbeni ljudi ostali su poslije našeg odlaska nepovezani, zbunjeni i pomalo uskolebani. Cvijetin im je priznao njihove položaje i, da bi ih vezao uza se, proglasio ih komandantima četničkih bataljona, a Todora Panića načelnikom svoga četničkog štaba. On i njegovi savjetnici smatrali su da je to dovoljno pa da sve te poštene ljude pridobiju za se.

Međutim, dalji tok događaja pokazao je Cvijetinu kako je malo u tome uspio. Na prijedlog dr Branka Stakića, na tom savjetovanju je riješeno da se ustašama ponudi primirje. Da bi se što više približili ustaškim vlastima, a, istovremeno, da bi što sigurnije mogli da kontrolišu Todora Panića, sjedište budućeg četničkog štaba premjestili su u Boljanić. Cvijetin i njegovo društvo povezali su se brzo i lako s pop Savom, te na njegovo nastojanje, kao i na nastojanje dr Branka Stakića i profesora Đoke Miloševića, poslije četiri ili pet dana razgovori s ustaškim vlastima doveli su do toga da su Stakić i Đokan Šarčević otišli u Doboj da pobliže utvrde primirje i pripreme dalje razgovore. Tako se desilo da je, samo četiri ili pet dana poslije našeg odlaska, pod Boljanićem stao njemački oklopni voz. Mjesto da bude, kao dotle, napadnut i uništen, u njega su se sad ukrcali dr Stakić i Đokan Šarčević i odvezli u Doboj, okupatoru na noge, da s njim produže svoju sramnu, izdajničku rabotu.

Jedina promjena koju je Cvijetin u tom prvom času uspio da izvrši bila je ta da je umjesto Vojina Marjanovića (koga smo mi postavili za komandanta 4. bataljona namjesto strijeljanog Bogdana Jovičića) postavio Vaskrslju Stepanovića. Od najpouzdanijih ljudi Cvijetin je odmah formirao svoju žandarmeriju. Ona je u početku brojala nešto oko 100 do 120 ljudi, a kasnije je narasla na 400 do 500 dobro naoružanih i probranih četnika. S tom svojom žandarmerijom on je počeo da patrolira selima pod izgovorom da traži zaostale komuniste. Naši ljudi su se sklanjali ispred tih njegovih žandara, ali je

većina njih i dalje ostajala u svojim selima, a neki čak i u svojim ranijim jedinicama. Jedini sukob vrijedan spomena bio je onaj kad je jedna takva patrola nabasala na Milovana Gajića i pokušala da ga razoruža. Milovan je opalio iz puške i na mjestu ubio Milivoja Lazića, Cvijetinovog žandara. Poslije toga Milovan je počeo još opreznije da se skriva.

Ustaške vlasti su rado prihvatile četnički prijedlog o primirju. Po selima se već otvoreno počelo govoriti o pregovorima. Cvijetini ljudi su pričali da je on svojim pregovorima i primirjem postao istinski spasilac srpskog naroda i da narod, zahvaljujući njemu, sad može mirno da živi. »Neće nam više gorjeti kuće, niti će nam zviždati oko ušiju« — govorili su oni koji su i ranije bili protiv naše borbe, dok su se drugi, oni koje je ta borba bila zamorila, iscrpila ili zaplašila, saglašavali sliježući ramenima. Umjesto ustaške kame i vječite strepnje pred progonom i istrebljenjem, umjesto neravne borbe u kojoj si morao da računaš da možeš poginuti, da ti može izgorjeti kuća ili biti pobijena čeljad, neprijatelj je sam nudio »mir«. I ne samo mir! On se obavezivao da ustaške vlasti neće zalaziti u sela za koja važi primirje, da ta sela ne moraju plaćati ni porez niti ispunjavati ma kakve druge obaveze pa čak ni služiti u domobranskim jedinicama, i to samo pod jednim uslovom: da u svoja sela ne puštaju komuniste — partizane! Bile su to zaista primamljive ponude. Trebalo je dosta svijesti da se naš seljak odupre takvom mamcu.

Međutim, ta otvorena četnička izdaja nije nikad bila prihvaćena ni od većine boraca, ni od većine naroda u pozadini. Pošten svijet je ubrzo počeo da uviđa o kakvoj se podloj igri od strane okupatora i njegovih slugu radi. Već prvih dana poslije našeg odlaska, na inicijativu Sime Lukića, došlo je do prvog kontakta između Todora Panića, Vojina Panića, Ignjata Radojčića i još nekih. Na jednom od prvih sastanaka riješeno je da se odmah pristupi organizovanju borbe protiv Cvijetina. Tom prilikom je dogovoreno da se povežu svi oni na koje se može sigurno osloniti, a isto tako da se pripremi širi sastanak na kome će se donijeti konkretnije odluke.

Dolazak Luke Lazarevića s lecima i direktivama — mada je Cvijetin Luku ubrzo po dolasku uhapsio, dopremio u Boljanić i tu premlatio — još je više ubrzao stvar. Do prvog šireg sastanka došlo je polovinom maja u Petrovom Selu gdje su se, na brdanskom groblju, s Todorom i Vojinom Panićem sastali Nikola Panić, Milan Stjepanović iz Petrovog Sela, Todor Gajić iz Porječine i još neki.

Na sljedećem sastanku, koji je krajem maja održan u kući Todora Nikolića u Boljaniću, pored već pomenu- tih bili su prisutni Stanko Stanojević Čano iz Petrovog Sela, Jovo Barbut iz Karanovca i Marinko Nešković iz Konopljišta. Stvar je počela da dobiva sve šire i sve organizovanije forme. Nije tu doduše, bilo ljudi s nekim većim iskustvom u pogledu konspiracije. Ono nekoliko drugova komunista koji su bili posvećeni u stvar, kao, na primjer, Simo Lukić, Ignjat Radojčić, Milovan Gajić, Diko Jakšić, Đoko šešlak i drugi, nisu mogli da uzmu aktivnijeg učešća na ovom sastanku, bojeći se da svojim prisustvom ne privuku pažnju Cvjetinovih žandara i doušnika. Ali oni su bili upoznati s tokom priprema i radili su na njihovom daljem sprovođenju svaki na svom sektoru.

U diskusiji o načinu borbe drugovi se nisu mogli složiti. Marinko Nešković, na primjer, smatrao je da je dovoljno ako on jednog dana, kad se oko Cvjetina okupi njegovo uže društvo, upadne u štab i s puškomitraljezom ih sve pobije. Todor Panić, zastupao je mišljenje da za izvođenje napada treba organizovati grupu, ali je bio protiv toga da u nju uđe veći broj ljudi. Simo Lukić, opet, bio je mišljenja da je potrebno postaviti stvar na širu osnovu i dati joj čvršću organizacionu formu. Pobijedila je teza Todora Panića, i po njoj su počele pripreme.

I u trebavskom kraju su stvari počele slično da se razvijaju. Kad se saznalo šta se zbilo na Brezicima, naši drugovi koji su se nalazili na desnoj strani Spreče bili su zbunjeni. Zabuna je bila utoliko veća što je jedini iskusniji komunista i njihov politički komesar Ismet Kapetanović krenuo s nama.

Vojin Panić nije htio dalje da čeka. Prikupio je svoj bataljon, s njim se prebacio natrag na Ozren i tu se priključio Todoru Paniću. Novak Mrkonjić se u to vrijeme nalazio sa grupom od oko 40 ljudi negdje oko Kožuha i Osječana. Kako je situacija postajala sve složenija, on je skupio svoje ljude i smjestio ih u bivšu žandarmerijsku stanicu u Osječanima, koju je utvrdio i oko nje iskopao rovove. Nikola Ćelić sa svojim bataljonom nalazio se i dalje na odsjeku Kostajnice i oko Svjetliče.

Pop Savo Božić još od početka nije bio zadovoljan Sojićem, ali mu nije smio ništa, jer je ovaj u svojim šakama imao kakav-takav četnički odred, a oko sebe nekoliko vjernih i probranih četnika. Samom Milanu Sojiću zavrteo je mozak komandantski položaj. Njegove pozicije naročito su se utvrdile poslije našeg povlačenja sa Ozrena. Cvijetin Todić se odnosio prema Sojiću sa omalovažavanjem. On je u stvari smatrao popa Savu Božića vođom trebavskog kraja, ali se i prema njemu odnosio kao prema sebi podređenom. Već od prvih dana počele su intrige između ove trojice. Vjerovatno je i to doprinijelo da protiv Novaka Mrkonjića tih dana nisu preduzimali nikakve mjere. Sojićevi ljudi, i on sam, počeli su iza Ćelićevih i Mrkonjićevih leđa da primamljuju njihove borce. Tako je došlo do osjetnog osipanja u bataljonu Nikole Ćelića, dok se grupa oko Novaka Mrkonjića držala čvršće.

Početkom maja jedna domobranska jedinica, pomognuta većim brojem domaćih ustaša, provalila je iz pravca Modriče i Gradačca, i tom prilikom ugrozila trebavski kraj. Ovu ustašku akciju izazvao je Sojić svojom pljačkom muslimanskih sela, i on je sa svojim ljudima bio prvi na udarcu. Njegovo odstupanje dovelo je u opasnost sela Kožuhe i Osječane, i zato je Novak Mrkonjić izletio sa svojim ljudima na položaj i u posljednjem času pomogao da neprijatelj bude suzbijen i natjeran prema Modriči. Četnici su poslije toga još bezobzirnije počeli da nagovaraju Novakove borce da im priđu. Njima su naročito zazubice rasle zbog onih 5—6 puškomitraljeza kojima je raspolagao Novak Mrkonjić. Ovo je naljutilo

Novaka, i kad je jedne noći saznao da je Sojić došao u Kožuhe nekoj udovici, digao se odmah da ga potraži. S njim je išao Savo Adžija. U selu su našli Miloša Pejičića, partizana koji je pratio kretanje Sojićevo. Novak i Miloš krenuli su prema kući te udovice, a Savo je ostao u selu. Miloš je ostao na vratima da čuva stražu, a Novak je upao u kuću. Čim ga je Sojić vidio, bilo mu je jasno šta mu se sprema. Počeo je da moli Novaka da ga ne ubije. Novak mu je prebacio njegovu izdaju, nazvao ga srpskim ustašom i ubio.

Čim se saznalo za smrt Sojićevu, za komandanta Trebavskog četničkog odreda proglasio se pop Savo Božić. On je organizovao kaznenu ekspediciju i poslao je da traži Novaka Mrkonjića. Ona je Novaka našla u Kožuhama i iznenadila ga. U tom času s Novakom je bilo svega nekoliko njegovih ljudi. Borba je bila kratka i žestoka. Novak je bio na mjestu ubijen, a brat mu Kamenko teže ranjen. Bilo je to 4. maja 1942. godine. Četnici su uhvatili Novakova najmlađeg brata Boška i partizana Dimšu Žarića, otjerali ih zajedno s ranjenim Kamenkom na Dugu njivu, tu ih strahovito mučili i mrcvarili, a zatim izveli da strijeljaju. Kamenko je tražio da poginu od jednog istog metka. Kažu da je rekao četnicima: »Isto smo radili, isto smo mislili, za isto smo se borili, pa kad već moramo da uniremo učinite nam to da barem umremo od istog metka.«

Zagrlili su se i počeli da pjevaju, i tako zagrljeni bili su prosto isječeni mecima iz puškomitraljeza ..

Pripreme koje su vršili naši drugovi bile su u jeku kad se desio događaj koji je na Ozrenu ogorčio sve ljude koji su iole pošteno mislili. Pregovori koje su dr Branko Stakić i Đokan Šarčević povelili sa ustaškim vlastima dobijali su sve šire razmjere, dok konačno nisu krunisani sporazumom o kome govori dokumenat koji u dijelovima navodim:

»Zapisnik sastavljen dne 28. svibnja 1942. u s. Lipcu između predstavnika državne vlasti Nezavisne Države Hrvatske: velikog župana pri predsjedništvu vlade Dr. Milana Badovinca, pješačkog pukovnika Bogdana Majetića zapovjednika 4. pješačke divizije i ustaškog podpukovnika, pješačkog pukovnika Ivana Šojata s jedne strane i zapovjed-

nika Ozrenskog četničkog odreda Cvijetina Todića, načelnika štaba Cvijetina Đurića i Branka Stakića, te predstavnika Trebavskog četničkog odreda zapovjednika Save Božića (svećenika), Petra Arnautovića, načelnika štaba i Đake Miloševića, kao opunomoćenika četničkog odreda Kralja Petra II., svećenika Save Božića, Petra Arnautovića i Đoke Miloševića. s druge strane ...»

Tim sramnim dogovorom s ustaške strane je zagarantovana četnička teritorija, a s četničke strane su Cvijetin Todić i pop Savo primili obavezu da:

»Priznaju vrhovništvo Nezavisne Države Hrvatske i kao njeni državljani izrazuju lojalnost i odanost njenom poglavaru Poglavniku i privrženost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.«

U zapisniku, u tač. II, stoji:

»Predstavnici gore pomenutih četničkih postrojba sa svim svojim postrojbama prekidaju današnjim danom sva neprijateljstva prema vojnim i građanskim vlastima Nezavisne Države Hrvatske«.

A zatim:

»III

Na gore opisanom području Hrvatskog državnog vrhovništva, Hrvatska državna vlast ispostavlja svoju redovitu vlast i upravu, a četničke postrojbe sa svojim predstavnicima obvezuju se u svakom pravcu pomagati državne vlasti Nezavisne Države Hrvatske u sređivanju obćih prilika na svom dielu Hrvatskog državnog područja, te im u tu svrhu pružati svaku pomoć.

IV

Obje ugovarajuće stranke sporazumne su:

1) Da za vrijeme trajanja iznimnog stanja samoupravnu vlast na opisanom području vrše zapovjednici četničkih odreda, odnosno po njima imenovane općinske vlasti, pod kontrolom vlasti Nezavisne Države Hrvatske.

2) Da dok postoji opasnost od partizanskih oružanih bandi četničke postrojbe sarađuju dobrovoljno sa Hrvatskom oružanom snagom na suzbijanju i uništavanju partizana i da u tu svrhu zadrže oružje pod kontrolom Hrvatskih vojnih vlasti.

3) Zapovjednici četničkih postrojbi obvezuju se u što kraćem roku, a najdalje za mjesec dana, dostaviti zapo-

vjedniku 4. pješačke divizije u Doboju iskaz svojih postrojbi sa podatcima navedenim u dva obrasca u prigribu (ljudstva i naoružanja).

4) Svaki onaj koji se zatekne sa oružjem, a nije naveden u iskazima smatrati će se sa obje strane kao odmetnik.

5) Kada prestane potreba za držanje oružja kod četničkih postrojbi ove će predati Hrvatskim državnim vlastima uz nagradu, koja će se odrediti.

6) Streljivo u koliko to situacija bude zahtjevala izdavat će Hrvatske državne vlasti četničkim postrojbama.

7) Četnici koji budu ranjeni u borbi sa partizanima mogu se lečiti u bolnicama i ambulantom, kao i ostali pripadnici oružane sile Nezavisno Države Hrvatske.

8) Pripadnicima četničkih postrojbi priznat će se nagrade i odlikovanja u koliko se istaknu u borbi protiv partizana.

9) Da se udovicama i siročadi čiji bi hranioći pali u borbi protiv partizana, dodjeli podpora od strane države u smislu postojećih zakonskih propisa koji vriede za sve državljane Nezavisne Države Hrvatske.

10) Žitelji pomenutih područja u pogledu prehrane uživaju ista prava, kao i ostali državljani.

11) Obiteljima čiji su hranioći u Njemačkom zarobljeničtvu, a ne pripadaju partizanima, isplaćuju se podpore u smislu postojećih zakonskih propisa; da se isplaćuju mirovine i rente radničkog osiguranja svima onima, koji na to imaju zakonsko pravo, a lojalni su građani.

12) Da se žiteljstvu navedenih područja u koliko budu imali preporuku od četničkih zapovjednika dozvoli zaposlenje na državnim i drugim javnim radovima.

13) Da se po mogućnosti vrate ljudi, koji su odvedeni u logore, a po preporuci i iskazu četničkih zapovjednika. Dok se ne vrate da se izda podpora njihovim porodicama, ako su siromašnog stanja kao obiteljima onih, čiji se hranioći nalaze u Njemačkom zarobljeničtvu.

14) Da se svim izbjeglicama dozvoli nesmetan povratak svojim kućama, a u koliko su stradali, da im se dodjeli pomoć, kao i svima postradalim državljanima Nezavisne Države Hrvatske.

15) Da se dozvoli kretanje i izmjena dobara, kao i ostalim građanima Nezavisne Države Hrvatske u smislu postojećih propisa.

16) Da se po mogućnosti omogući izmjena postojećih jugoslovenskih novčanica sa ovih četničkih područja, a po iskazu koji će predložiti četnički zapovjednici.

V

četničke postrojbe sudjelovat će dobrovoljno u suzbijanju i uništavanju koraunističko-boljševičkih bandi zajedno sa ostalom oružanom snagom Nezavisne Države Hrvatske pod općom zapoviedi zapovjednika ove oružane snage, pri čemu će zapovjednici četničkih postrojbi zapoviedati svojim postrojbama.

četničke postrojbe mogu izvoditi samostalne potrebne akcije protiv partizana, no o ovome na vrijeme izvjestiti zapovjednika Hrvatske oružane snage.

VI

Obje strane se obavezuju da će sve tačke ovog ugovora tačno ispunjavati i da će sa svoje strane učiniti sve da se organi, kako jednih, tako i drugih uglavnika ovog sporazuma se pridržavaju.

VII

Gornje odredbe ovog sporazuma stupaju odmah na snagu.

Lipac, 28. svibnja 1942.

Za Ozrenski četnički odred:	Veliki župan pri predsjedništvu vlade
Zapovjednik,	Dr. Milan Badovinac v.r.
Cvijetin Todić, v.r.	Zapovjednik 4. pješačke divizije
Načelnik štaba	pukovnik
Cvijetić Đurić, v.r.	Bogdan Majetić v.r.
Savjetnik štaba	Ustaški podpukovnik
Branko Stakić v.r.	Ivan Šojat v.r.
Za Trebavski četnički odred:	Opunomoćenici četničkog
Zapovjednik	odreda Kralja Petra II
Savo Božić, v.r.	Delegati Trebavskog odreda:
Načelnik štaba	Savo Božić, v.r.
Petar Arnautović v.r.	Petar Arnautović, v. r. ¹⁶⁴
Savjetnik štaba	Đoko Milošević, v. r.«
Đoko Milošević, v.r.	

Iako su neke četničke grupe već davno prije toga počele da sarađuju bilo sa Italijanima, bilo sa Nijemcima, bilo sa ustaškim vlastima, iako je na teritoriji Bosne bilo već nekoliko sporazuma između četnika i ustaških vlasti, ipak je Lipački sporazum bio jedan od naj-sramnijih.

¹⁶⁴ Arhiv V.I.I., ust.-dom. dok., kut. 55, br. reg. 23/2-2 i 23/2-3.

U međuvremenu naši su drugovi riješili da što prije pređu u napad. Desetog juna 1942. godme pozvao je Todor Panić izvjestan broj najpouzdanijih ljudi, obavijestivši ih da za tu noć sprema napad na četnički štab. Todor je obavijestio uglavnom ljude sa odsjeka 3. bataljona, kojim je on komandovao. Borci su se odmah odayali njegovom pozivu. Iz Petrovog Sela krenuo je jedan vod pod komandom Milana Stjepanovića. S njima je pošao i Đoko Sešlak. Putem im se priključio i Simo Jeremić, komandir Kakmuške čete, s nekoliko ljudi.

Todor je zamislio napad ovako: jedna desetina da upadne u štab i pobije Cvijetina i njegove najuže saradnike, a ostali, razmješteni u zasjedama oko Boljanića, da osiguraju uspjeh akcije. Todor Panić nije ni slutio da se među ljudima koje je odabrao za ovu akciju našao izdajnik. Bio je to Simo Jeremić, kakmuški komandir. Čim je utvrdio kad treba da počne napad, Simo je poslao Cvijetinu izvještaj po svome bratu Miroslavu i obavijestio ga o svemu.

Trebalo je da napad bude izvršen u zoru 11. juna. Za glavni zadatak — napad na štab — Todor je odabrao Jovu Radojčića, Kostu Panića, Jovana Stjepanovića, Milana Jaćimovića, Nikolu Gavrića, Miloša Rakovića i Ranka Kuzmanovića. Zasjedu na Crkvini držao je vod iz Petrovog Sela, pod komandom Milana Stjepanovića. Od Petrovljana je bilo njih 28. Zasjedu na Konopljištima trebalo je da drži Marinko Nešković sa svojim ljudima, a zasjedu prema Tekučici Cvijetin Mišić sa svojim borcima.

Cvijetin Todić, iako nije bio najčvršće uvjeren u sigurnost Siminog izvještaja, preduzeo je izvjesne mjere opreznosti. On je te noći prebacio iz Tekučice 7 puškomitraljeza u štapsku zgradu, a istovremeno hitno uputio kurira u Striježevicu s naređenjem svojim žandarima da se u što većem broju prikupe i dođu u Boljanić.

Todor Panić je u zoru rasporedio zasjede. Prema četničkom štabu je krenula grupa koja je bila predviđena da ga napadne. Međutim, usljed izdaje, iznenađenje je izostalo. Došlo je pred štabom do puškaranja, kojom je prilikom teže ranjen Cvijetinov brat Branko. Njega je ranio Milenko Jaćimović, ali je i sam tom pri-

likom bio ranjen. Njemu je metak prebio obje noge i on je ubrzo umro zbog izliva krvi.

Kad je vidio da je stvar zbog izdaje propala, i saznao da na njega kreću Cvijetinovi žandari, Todor Panić je na brzinu prikupio ono ljudi koje je te noći bio sazvao i požurio prema Gostilju da tu zauzme položaj i prihvati borbu. Ali neprijatelj je bio brži. Kad su naši izbili na Crkvinu, neprijatelj je već nastupao sa Gostilja prema njima. Borba koja se zametnula tom prilikom bila je žestoka. Zahvaljujući nadmoćnosti, četnici su uspjeli da razbiju naše. Todor je povukao ljude u Prenju, gdje se savjetovao sa Dokom šešlakom, Vojinom Panićem i ostalim šta da čine. Bilo je tu raznih prijedloga i kombinacija, ali je jasno bilo jedno: sad je već kasno da se prikupi veći broj boraca i prihvati borba sa Cvijetinovim žandarima koji su se u toku noći skoro svi prikupili. Na kraju je na prijedlog Đoke šešlaka riješeno da u toku dana i sljedeće noći prikupe što više najodanijih i najsigurnijih ljudi i s njima da krenu prema Šekovićima. Uputili su kurire Nikoli Paniću u Petrovo Selo i Marinku Neškoviću u Konopljišta i obavijestili ih šta su riješili, pozvavši ih da prikupe što više naših ljudi i s njima odmah krenu na zborna mjesta. Zborno mjesto za Konopljištane bilo je zakazno na Ostrvici, dok su Petrovljani imali da se prikupe i sačekaju u selu Račin-Potoku.

Za to vrijeme Cvijetinovi četnici su harali po Boljaniću. Opljačkali su kuće nekoliko naših najodanijih drugova, i onih za koje su sumnjali da su krenuli s Todorom, i tukli i mrcvarili njihove ukućane. Među prvim su uhvatili Miloša Rakovića i Ranka Kuzmanovića i obojicu ubili. Košta Panić je uspio da izmakne i da se u posljednjem času probije do naših u Prenju. On je obavijestio Todora da Cvijetin diže sve živo po selu i tjera i muškarce i žene da pomognu njegovim žandarima u pretresanju šume. I zbilja, naši su ubrzo vidjeli četnike kako se kreću prema Prenji.

Todor je naredio pokret prema Brezicima, ali Marinka Neškovića s njegovim Konopljištanima, ni Nikolu Panića s Petrovljanima nisu našli na zakazanim mjestima. Njih dvojica su počeli da prikupljaju ljude odmah

čim su im stigli kuriri. Međutim, kad su krenuli na određena mjesta, Todor je već bio prošao sa svojom grupom. Bilo je suviše malo vremena da stignu u zakazani čas. Poslije kraćeg odmora na Brezicima, Todor je sa svojom grupom krenuo prema Podsijelovu. Kiša ih je pratila cijelim putem. Među borcima bilo je i ranjenih, a većina je bila izmorena i gladna. Iako su Đoko Sešlak i još neki borci bili protiv toga, Todor je riješio da svrati u jednu kuću da tu odmori i nahrani ljude. Ušli su u kuću nekog našeg starog prijatelja, seljaka, kome je Todor i prije svraćao, sjeli da se griju i suše. Počeli su da pripremaju večeru. Upravo u času kad su htjeli da je skinu s vatre, zapucalo je sa svih strana. Među prvima je pao smrtno ranjen Blažan Lukić. Nikola Gavrić se prvi snašao. Dokopao je puškomitraljez i počeo da puca s vrata. Domaćin i domaćica kuće pali su oboje teže ranjeni, a malo ikasnije poginuo je i Dušan Gavrić iz Petrovog Sela. Đoki šešlaku prošao je metak kroz bedro. Naši su vidjeli da im ne preostaje ništa drugo nego da se probijaju. Iskočili su iz kuće jedan za drugim i jurnuli u mrak pucajući. Noć je bila strahovito mračna, i većina je uspjela da se probije, ali se zbog tmine nisu više mogli prikupiti. Probijali su se dalje pojedinačno i u manjim grupama. Uz Todora Panića našli su se Đorđe Raković i Pero Jaćimović, zvani Pelja. Ranjeni Đoko Sešlak probijao se zajedno s Vojinom Panićem, ali su se i njih dvojica već drugog dana razišli, pošto su se sporazumjeli da tako urade.

Nikola Panić, koji je sa grupom Petrovljana pošao za Todorom Panićem, kad je saznao šta se desilo na Podsijelovu, vratio se u Petrovo Selo.

Već sljedećeg dana u zoru počeo je na Ozrenu da bjesni četnički teror. Cvijetin je sa svojim žandarima pokrenuo sve živo da s njima pretresaju sela i traže naše ljude. U Petrovom Selu uhvatili su Miloja Petrovića, Uroša Vurdelju i Žarka Perića, u Kakmužu Žarka Antića, a u Sočkovcu Diku Jakšića i potjerali ih u Bojljanić četničkom štabu. Uroš Vurdelja, radnik, komunist, bio je prije nekoliko mjeseci ranjen u nogu. Metak mu je prošao kroz sam članak i podrobio mu kosti, tako da nije mogao da ide, jer mu rana nije bila zarasla.

Četnici su ga udarali kundacima, ali je on sve više zaostajao. To je naljutilo poznatog kakmuškog propalicu, i člana predratne četničke organizacije Triluna Lazarevića, te ga je na putu, u Prenji, ubio.

Istog su dana Cvijetinovi žandari uhvatili u Lipcu Ignjata Radojčića, njegovog brata Radu, Stanka Radojčića i omladinca Radu Đ. Đurića, hrabrog mitraljesca poznate lipačke mitraljeske trojke. Tukli su ih i mučili tražeći od njih da odaju i ostale drugove. A kad su vidjeli da se od njih neće moći ništa saznati, povezali su ih i potjerali u potok da ih tu pobiju. Pri prvom plotunu Rade i Stanko Radojčić pali su na mjestu mrvli. Omladincu Radi Đ. Đuriću metak je razvalio donju vilicu. Ignjat Radojčić, čiju su ruku vezali za ruku njegova brata Rade, nije bio pogođen prvim mecima. On je pao povučen mrtvim tijelom svoga brata. Ležao je na boku i posmatrao šta se oko njega dešava. Rade Đurić, koga je, izgleda, rana strašno boljela, počeo je da više i moli da ga što brže ubiju. Ispalili su u njega još nekoliko metaka a onda prišli Ignjatu. Pokušali su još jedanput da od njega saznaju gdje se kriju Simo Lukić i ostali naši drugovi i tukli ga kundakom po glavi, pa, kad su vidjeli da je sve uzalud, ispalili su u njega jedan metak koji je, srećom, prošao dosta visoko kroz pluća i probio ključnu kost ispod lijevog ramena. Mislili da je i on mrtav, počeli su da pretresaju i pljačkaju svoje žrtve. Nožem su isjekli žicu telefonskog kabla kojom su žrtve bile vezane, pokupili neke stvari i skinuli nešto odjeće, a onda ih tu ostavili nepokopane. U ovom zločinu sudjelovali su Nikola Božić, Miloš Pašalić i Cvijetin Stakić iz Tekuće.

Kad se sve smirilo, pridigao se Ignjat i pužući i spotičući se došao do u blizinu svoje kuće gdje ga je onesviještenog našao njegov brat Pajko. Pajko ga je za prvi čas sakrio u neko grmlje, a iduće noći uz pomoć Sime Lukića i još nekolicine naših ljudi prebacio ga preko Spreče u seio Gavriće, gdje se u blizini kuće pokojnog Bogdana Gavrića krio i liječio.

Cvijetinovi žandari jurili su selima i dalje. Pobili su još nekoliko naših drugova, a pohapsili velik broj, među njima Milana Stjepanovića, Peru Petrovića, Sto-

jana Mikića iz Petrovog Sela, Spasoja Jankovića, Jovu Stjepanovića, Blažana Panića, Kostu Panića iz Boljanića, Radovana Živkovića sa Brezika, dok je Luka Lazarević već otprije bio u zatvoru. Pohapšene drugove Cvijetini ljudi su danima mučili i mrcvarili, a mnoge od njih kasnije i strijeljali.

Međutim, Cvijetin i njegova banda bili su bijesni što nisu uspjeli da pohvataju one najvažnije. Oni nisu uspjeli da uhvate Simu Lukića, u njihovim rukama nisu bili Todor Panić, Marinko Nešković, Milovan Gajić, Marko Blagojević, Đoko Sešlak, Mićan Pejić. Cvijetin i njegovo društvo znali su da se ti ljudi kriju tu u selima, možda u njihovoj neposrednoj blizini, i da ih u tome pomaže velik broj ljudi. Oni su znali da dok god u ozrenskim selima bude naših ljudi, četnička vlast neće biti mirna ni sigurna. Užurbano su preduzimali dalje mjere. D-ru Branku Sta'kiću povjerili su da napiše takozvani »Ozrenski zakon« koji je za komuniste i one koji sprovode komunističku propagandu predviđao jedinu kaznu — smrt, a onima koji komuniste pomažu, prijetilo se takođe smrću i da će im kuće biti popaljene. Ovome zakonu Cvijetin je na svoju ruku dodao da će svakome ko učini i najmanju uslugu ljudima koji se pred njim kriju, ili su protiv njega, — pobiti sve živo u kući, do posljednjeg kućeta i mačeta. I, zbilja, te prijetnje nisu ostale prazne. Ubrzo je palo nekoliko naših drugova, a među prvima Vojin Panić.

Poslije rastanka sa Dokom Sešlakom Vojin je uspio da se privuče svojoj kući u Karanovcu, i tu se sakrio na tavanu neke štale. Stoja, žena Vojinovog brata Laze, primijetila je kako Vojinova žena krišom nosi hranu prema toj štali. Otišla je i o tome obavijestila Cvijetina Todića. Cvijetin je uputio grupu svojih žandara. Oni su opkolili štalu ali pošto su se bojali da otvoreno nastupe, počeli su iz pušaka i mitraljeza da pucaju kroz krov i tavan, a zatim poslali nekog seljaka da izvidi rezultat te njihove pucnjave. Taj čovjek našao je na tavanu teško ranjenog Vojina Panića i izvukao ga napolje. Četnici su ga strahovito mučili, tražeći da im kaže gdje se krije Todor Panić, Đoko Sešlak, Nikola

Gavrić i drugi. I pošto nisu mogli ništa od njega da saznaju, dotukli su ga iz mitraljeza.

Nešto malo docnije pao je i Todor Panić. On se krio u Prenji i oko Male Ostrvice zajedno sa Petrom Jaćimovićem-Peljom. Peljina žena Cvijeta, uplašena Cvijetinim prijetnjama, otišla je jednog dana Cvijetinu i molila ga da poštedi život njenom Pelji, a da će ona nagovoriti Pelju da ubije Todora. Cvijetin je na to pristao. Cvijeta je našla svoga muža, ispričala mu sve to i Pelja je odmah pristao da izvrši ovaj odvratni zločin. On je znao da je Todor hrabar i oprezan, i zato je dobro razmislio dok je našao način na koji će mu doći glave. Jednog dana predložio je Todoru Paniću da ga obrije, našto je ovaj ne sluteći nikakvog zla, pristao. I tako, u času dok ga je brijač ispod brade, Pelja je jednim zamahom prevukao brijačem preko Todorova vrata. Todor je skočio i počeo da se s njime rve. Pelji je u pomoć priskočila njegova žena koja se u blizini prikri- vala. Todor je ubrzo iznemogao, naročito kad mu je Pelja uz pomoć svoje žene zadao još nekoliko udaraca nožem. Kad je sve bilo srvršeno, Cvijeta je pozvala Todićeve žandare, koji su strahovito iznakazili Todorovo tijelo i ostavili ga tako nepokopanog u šumi. Bilo je to 18. juna 1942. godine. Pelja je zatim sišao u selo i počeo po Boljaniću da se slobodno kreće. Čim su to saznale žena i mati Todora Panića, posumnjale su da se Todoru moralo dogoditi neko zlo. Pošle su u šumu prema Prenji. Na jednom mjestu vidjele su da se viju orlovi i gavrani i tako su pronašle Todorovo tijelo, prenijele ga u bolja- ničko groblje i pokopale. Cvijetin nije održao riječ koju je dao Peljinoj ženi. Pelju su njegovi žandari nešto doc- nije ipak jedne noći ubili.

Zanimljivo je da na Ozrenu pričaju kako je na isti način ubijen bio i posljednji ozrenski hajduk. Ne sjećam se njegova imena. Hajdukovao je pod Turcima, pa pro- dužio i poslije okupacije Bosne. Austrijske vlasti prid- obru njegova kuma — jataka, i ovaj, brijući ga, presiječe mu britvom vrat. Hajduk je u smrtnom grču skočio iznad ognjišta na tavan kuće i tu izdahnuo. Izgleda da je ta legenda poslužila Pelji i dala mu ideju za njegov gnusni zločin.

Ubrzo poslije Todorove smrti Cvijetini su žandari uhvatili i Marinka Neškovića-Grablju. On se krio oko Male Ostrvice. Milanko Stjepanović iz Konopljišta tih dana je idući kroz šumu Rudelju, slučajno naišao na Marinka Neškovića, koji je spavao. Milanko potrči i obavijesti Cvijetinova komandira Milanka Jovanovića, ovaj odmah prikupi žandare, s njima se privuče Marinku koji je još spavao, i uhvate ga živa. Marinka su sa velikim slavljem dotjerali vezanog u Boljanić. Četnici su mrzili i bojali se Todora Panića, Simu Lukića i mnogih drugih, ali su malo koga tako mrzili kao što su mrzili Marinka Grablju.

Marinko nam je prišao prvih dana ustanka. Kad sam ga upozorio da mora prekinuti sa svojim dotadašnjim načinom života i przničenjem, on se samo malo nasmijsao i — pristao. I, zaista, malo je ko tako iskreno prišao i prionuo uz nas komuniste na Ozrenu kao što je to učinio Marinko Nešković. On nije bio član Partije, ali je svagdje govorio da je komunista.

Cvijetin je prikupio najgore krvoloke da ga muče. Od Marinka oni nisu tražili da im nešto oda ili kaže; njega su mučili i mrcvarili prosto zato što su ga mrzili. A mučili su ga i ubijali nekoliko dana — polako i smišljeno, sadistički. Izbili su mu zube, polomili ruke, iskopali oči, a on je trpio, prkosno ih psujući što je mogao pogrdnije. Na kraju su ga, onesviješćenog, svukli u baru Džombu pod Samarić da ga tu dotuku. Pa ni sad nisu htjeli da ga dotuku onako onesviješćenog. Donijeli su vode i počeli da ga polivaju, a kad je došao sebi, počeli su da mu se smiju: »E, Marinko, dokle te dovede Tito i Staljin!« Marinko je sabrao posljednje snage, opsovao im nešto i rekao: »Marinko umire za narod kao komunista, a vi ćete umrijeti kao izdajnici i kukavice.« Ispalili su u njega još tri metka, a on je i dalje ostao sjedeći. Poslije njegovog ubistva četnici su priredili pravu svečanost.

U Petrovom Selu četnici su uporno tragali za Milovanom Gajićem. Poslije onog slučaja kad je, odmah poslije našeg povlačenja, u samoodbrani ubio Milivoja Lazića, Milovan se krio veoma oprezno. Kad je Nikola Panić pošao prema Podsijelovu, pošao je i on s njim. Ali,

kao što sam već rekao, kada su saznali šta se desilo s Todorovom grupom, vratili su se u Petrovo Selo. Za Milovana su tada nastali još teži dani. Većina naših najboljih ljudi u Petrovom Selu bila je razoružana, a dijelom pohvatana od četničkih žandara i otjerana u zatvor u Boljanić. Njemu je bivalo sve teže da se krije. Tih dana, jednoga jutra. Milovan je sreo ženu Dušana Cvjetkovića. Ona mu je iznijela hljeba i još nešto za jelo, i pitala ga šta misli da radi. On joj odgovori: »Idem prema pruzi. Probaću da se prebacim preko Spreče, a ako mi to ne uspije, predaću se domobranima. Oni će me bar strijeljati kao borca. A volim to nego da padnem u ruke ovih bandita i da im priredim veselje i priliku da me mrcvare i muče prije nego što me ubiju.«

Toga dana neko ga je primijetio i dostavio Mirku Radejiću, Cvijetinovom komandiru, a ovaj krenuo sa svojim ljudima da ga uhvati. Potjerali su ga i počeli da pucaju za njim. Milovan je strčao na stanicu i tu se predao domobranima. Odatle je odveden u Tuzlu i tamo zatvoren. Četnici su odmah požurili da dostave ustaškim vlastima ko je bio Milovan Gajić. Predstavili su ga kao jednog od najistaknutijih komunista i mojih najglavnijih pomoćnika. Milovan je bio osuđen na smrt. Na strijeljanju se držao herojski. Doviknuo je ustašama: »Mene možete strijeljati, fašisti, ali pobjeda će biti naša. Crvena armija i partizani pobijediće sigurno, i vi ćete odgovarati pred narodnim sudom.« Zatim je klicao Partiji, Titu i Sovjetskom Savezu, i to su mu bile posljednje riječi.

Tih dana izvršio je samoubistvo italijanskom bombom komandant 5. bataljona Boško Popić. Teško je danas znati šta se sve odigravalo u glavi tog lijepog i snažnog čovjeka, i šta ga je dovelo do takvog očajanja. Kažu: stavio je bombu na neki panj, a onda po njoj udario ušicama sjekire.

Jefto Blagojević, komandir Vozučke čete, nije se već otprije slagao sa Brankom Stakićem, a kada je vidio šta on i Cvijetin rade, riješio je da krene za nama. Nagovarao je još neke da pođu s njim, ali su ga četnici preduhitрили, uhvatili i vezali. On je uspio da im se otme i počeo da bježi. Pripucali su za njim i ubili ga. Bilo

je to negdje na Mahovskom vrhu, pod Voštanom. Tu je i tako je poginuo stari proleter i »fremtaš« Jefto Blagojević, zvani Jeftić."⁵

Grupa drugova koji su se, pod vodstvom Petra Burica, već prvih dana povezali sa Simom i Todorom, prebacila se na Trebavu, a odatle na Vučjak da se tamo skloni ispred Cvijetinovog gonjenja. Tu su od domaćih ljudi uspjeh da stvore odred i započnu borbu s Nijemcima i ustašama. S Petrom Đurićem, koji je postao komandant odreda, našao se i Radisav Milanović, radnik iz Odžaka, bivši Kupresov komesar, čovjek iz tog kraja. Odred je počeo da ugrožava neprijatelja oko Dervente i Broda, i neprijatelj — uglavnom Nijemci, koji su imali svoju bazu i školu za artiljerijsko gađanje u Vinskoj, kod Broda — počeo je ubrzo da reagira. U neravnoj borbi s Nijemcima i ustašama poginulo ih je nekoliko. Među njima i Petar Đurić (ili — kako se na Vučjaku, zbog konspiracije, zvao — Petar Ge¹⁶⁶). S njim je pao i njegov komandir, naš bivši vodnik iz Marinkove čete, Dragić Kršić iz Konopljišta. Radisav Milanović, s još nekima, uspio je da se probije i prebaci preko Save na Dilj-goru, iznad Slavonskog Broda, i stupi u Diljski partizanski odred. Nešto docnije Radisav se opet, po zadatku, vratio na Vučjak, u obnovljeni odred, i tu poginuo 19. marta 1943. godine.

Milivoje Dević i Momir Lalović prebacili su se preko rijeke Bosne iznad Maglaja i preko sela Ošava sklonili u selo Brezove Dane, gdje se nalazila jedna četnička četa pod komandom Miloša Pejića. Taj Miloš Pejić, hrabar i popularan čovjek, bivši borac 4. krajiškog partizanskog odreda, ostao je, poslije četničkog puča u centralnoj Bosni, i dalje komandir svoje čete, iako su mnogi znali za njegove simpatije i veze s nekim našim drugovima komunistima. U njegovoj četi našli isu skloništa još neki naši drugovi koji su bježali pred četničkim terorom. U nju se sklonio i Ćazim Golalić iz Tešnja. Kad

¹⁶⁵ Prema podacima Miloša Jovića iz Karačića, Jeftu je ubio četnik Miloš Demonja.

¹⁶⁶ Po početnom slovu njegova prezimena pisanog latinicom (G).

su januara 1943. godine partizani zauzeli Teslić i prodrli prema Žepču, Miloš Pejić je s većim dijelom svojih ljudi prešao partizanima i nešto kasnije, za vrijeme bitke na Neretvi, poginuo u borbama negdje oko Prozora.

četnički žandari uhvatili su u Sižju i Vida Kulišića, bivšeg krojačkog radnika, političkog komesara čete. Vid je na početku ustanka radio u Lukavcu i služio nam kao obavještajac. Na tom poslu bio je od ustaša otkriven, uhapšen i sproveden u Tuzlu, odakle je nekako uspio da se iz zatvora iskopa i prebjegne nama na Ozren. Bio je to neobično sposoban i pametan čovjek. Cvijetinovi žandari su ga noću doveli do rijeke Spreče, tu ga ubili, vezali mu za vrat komad šine i bacili ga u rijeku.

U Kakmužu su Cvijetinovi ljudi jedne noći izveli iz kuće Boška Stjepanovića i u jednom obližnjem šumarku ubili. Jovo Dragičević iz Karanovca pokušao je da pobjegne preko Spreče, ali su ga ustaše uhvatile i, na Cvijetinovo traženje, predale četnicima, koji su ga tu, pred tim ustašama, stali mučiti: polomili mu ruke i noge, iskopali oči, a onda ubili. Tib dana osuđeni su od četničkog suda u Boljaniću i strijeljani: komandir Jovan Stjepanović, bivši zenički radnik, rodom iz Boljanića, član Partije, čovjek od koga se moglo mnogo očekivati, zatim Lazo Panić, Đorđe Raković, Božo Jelisić i još neki drugi.

Cvijetinov teror nije se na ovome zaustavio. On je, doduše, usljed ogorčenja, prezira i otpora poštenog seoskog svijeta, ubrzo morao malo da popusti. U svome bijesu, četnici nisu znali drugi izlaz nego da s vremena na vrijeme pribjegnju zvjerskom teroru. Za vrijeme te njihove izdajničke i sramne vlasti palo je na Ozrenu više časnih i poštenih glava nego za sve vrijeme naše borbe s neprijateljem, od početka ustanka pa do našeg odlaska sa Ozrena.

Moram da pomenem još neke žrtve Cvijetinova terora. Godine 1943. ubijena je Bojana Panić iz Boljanića, a nekoliko dana zatim Cvijetinovi žandari su dotjerali bivšeg našeg vodnika, invalida Božu Vasića, i šezdesetogodišnju majku Nikole Gavrića, Nikoliju Gavrić. Božo Vasić je bio čovjek 50tih godina. On je pošao u borbu

na naš prvi poziv i ubrzo postao vodnik jednog voda Boljaničke čete. Neobično hrabar, služio je uvijek za primjer borcima. Kada su, 9. januara, Nijemci pokušali da prodru preko Karanovca, on je sa dvadesetak svojih ljudi dočekao cio njihov bataljon i zadržao ga sve dotle dok mu sa svojim četama nisu pristigli u pomoć Marinko Nešković i Jovan Stjepanović. Toga dana Božo Vasić je izgubio desnu ruku. Poslije našeg povlačenja Božo nije čutao. Borac i invalid, on je bio zla savjest četničkih izdajnika pa je četnička komanda riješila da ga likvidira.

Nikoliju Gavrić uhapsili su Cvijetinovi žandari, tražeći od nje da im oda svoga sina Nikolu, koji je bio jedan od organizatora neuspjelog puča na Cvijetinov štab. Poslije povratka sa Podsijelova Nikola je, i pored svih četničkih pokušaja i smicalica, uspijevao da se održi i da im prkosi. Mati nije htjela da oda sina. Božu i Nikoliju dotjerali su na boljaničko groblje i tu ih maljevima ubili. Božu Vasića, prije nego što su ga ubili, udarali su po patrljku amputirane ruke. U to vrijeme ubijeni su i Vaso Ristić iz Lipca, Jovan Šarčević, Jovan Panić i Jovan Bilić iz Paklenice i još neki iz maglajskog kraja.

U jesen 1943. godine, kad su, usljed blizine jedinica Narodnooslobodilačke vojske, nastala sve češća prebjegavanja s Ozrena u te jedinice, Cvijetin je počeo još više da bjesni. Da bi što više zaplašio ljude, Cvijetin je uhapsio bivšeg našeg komandira Osojničke čete Jovana Vukelića. Jovana su četnici razoružali već prvih dana poslije našeg odlaska, ali njega njihov teror nije uplašio, on nije prestajao da otvoreno istupa protiv njih i njihove izdaje. Njegov ugled u narodu bivao je sve veći, i zato je Cvijetin kao žrtvu izabrao upravo njega, da bi njegovim primjerom ulio što više straha u ljude. Svezanog Jovana Vukelića dotjerali su četnici na Preslicu, gdje su istovremeno njihovi žandari stjerali gotovo sve stanovništvo Osojnice, Striježevice i Pridjela, među kojima je bio i Jovanov šesnaestogodišnji sin. Tu, pred tolikim narodom, četnici su užasno mučili Jovana Vukelića a onda ga, na kraju dotukli iz mitraljeza.